

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2019/2

Szakmai védnökök
Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

A szerkesztőbizottság tagjai
Bozsoki Petra
Laczkó András
Milbacher Róbert
Pálffy Eszter
Pap Balázs

Tördelőszerkesztő
Pap Balázs

Borító
Simor Kamilla

Az idegen nyelvű rezümék nyelvi lektora
Maczelka Csaba

ISSN 2630-8479

Felelős kiadó
a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti
és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének vezetője
(7624 Pécs, Ifjúság u. 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

EFOP-3.4.3-16-2016-00005

Korszerű egyetem a modern városban: Értékközpontúság,
nyitottság és befogadó szemlélet egy 21. századi felsőoktatási modellben

TARTALOM

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

SZATMÁRI ÁRON	
Isten, angyal, krisztus	
Változatok a 8. zsoltárra	5
LACZHÁZI GYULA	
Az érzelmi hatás elemzése mint a kora újkori magyar költészet olvasási stratégiája (Zrínyi Miklós <i>Elégiája</i> kapcsán)	21
BODROGI FERENC MÁTÉ	
Csiszoltság-nyomok a klasszikus magyar irodalom korszakának publikációiban (Különös tekintettel az <i>Aurora. Hazai Almanach</i> zsebkönyveire).....	38
MACSKÁSI ÁRPÁD	
Mikszáth körül a mező	
Ideológiai csatározások Mikszáth körül a felépülő irodalmi mezőben (2. rész).....	73

KRITIKAI LAPOK

NAGY IMRE	
A „kétnyelvű” Bánk bán	
Nádasdy Ádám szövegkiadásáról, irodalomtörténeti nézőpontból	96

HASZNOS MULATSÁGOK

HERNÁDY JUDIT	
A vágycsoport természetrajza Koháry István barokk álomversében (<i>Üdömulatás közben szerzett versek</i>)	109

FILLÉRTÁR

PAP BALÁZS	
Batizi-versek a Régi Magyar Költők Tárában	121

Bodrogi Ferenc Máté

Csiszoltság-nyomok a klasszikus magyar irodalom korszakának publikációiban*

(Különös tekintettel az *Aurora. Hazai Almanach* zsebkönyveire)

Kis magyar politeness-kresztomátia

Magyarországon olyan nyugat-európai diskurzus jelenik meg a 18. század végén, amely évtizedekig mintázza a hazai művelt közbeszédet, s amelynek azonosítása, feltérképezése már bőven megtörtént a magyar szakirodalomban, az irodalomtörténet- vagy éppen az esztétörténet-írásban.² Mára éppen ezért felesleges is lenne az angolszász *csiszoltság*, magyarországi *csinosodás* témájának átfogó bemutatása; nem is ez a cél. A szándék inkább az, hogy olyan közismertebb és eddig kevésbé reflektált összefüggéseket hangsúlyozzunk a témában, amelyek feltételezett háttérét adják az eddig még nem elemzett 18. század végi, 19. század eleji magyarországi csiszoltság-szövegnyomoknak, a 19. század első felében kiemelkedően jelentős *Aurora. Hazai Almanach* című költői zsebkönyvsorozat számos részletének, illetve ezek közös intertextuális mezejének. A csiszoltság/csinosodás nyelvi fordulatai, az ilyen típusú közlemények rendre megjelennek ugyanis az illető almanachban, ráadásul olyan nagy számban, hogy összességében átfogó jelentéshálózatot alkotnak, önmagában is releváns értelmezési keretet szolgáltatva. A célkitűzés teljesítése egyúttal annak a magyar nyelvű szövegközi politeness-vizsgálódásnak a teljesebbé tételét is jelenti, amely a kutatásokban már jócskán elkezdődött, és jelenleg is tart. E munka az *Aurora* és az egyéb szóba hozott írások adott szempontú kontextualizálásán túl tehát ezekhez a hazai szakmai folyamatokhoz is hozzá kíván szólni szemelvényekkel bőven tarkított megoldásaival, a csiszoltság „kis magyar szöveggyűjteményének” egyik fejezetét is nyújtva.

* Atanulmány az MTA-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport programja keretében jött létre.

² Ennek legfrissebb bizonyosságai: VADERNA Gábor, *A költészet születése: A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben*, Bp., Universitas, 2017; „*Politica philosophiai okoskodás*”: *Politikai nyelvek és történeti kontextusok a középkortól a 20. századig*, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, MIRU György, VELKEY Ferenc, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013.

Alapviszonyok (csiszoltság, Bildung)

A témában az első jelentős összefoglalást nyújtó Kontler László³ azt emeli ki, hogy a csiszoltság angolszász perspektívája a műveltség társadalmi haszonra váltásában érdekelt, mely áttételesen politikai: civilizált érintkezési formákat ösztönöz, az államhatalmi felügyeletet a szokást, erkölcsöt, illetet, kellemet, stílust, modort egyaránt jelölő *manner* megújításával oltva át egyfajta civil (ön)kontrollba.⁴ A gazdaságilag is középpontba állított kereskedelem metaforikus kiterjesztéssel az eszmék csereforgalmát is jelenteni kezdi, amely a kifinomultság (*refinement*), az izléses életvitel újideáljainakka talizátoraként nem csupán a gazdasági hatékonyaság ösztönzője, de a társadalmi élet megreformálója is egyben.⁵

A csiszolt ember, a gentleman humanista és hazafi egyszersmind, akit igényesség, munkálkodás, törekvő életvitel és mértékta rtó gondolkodás jellemez.⁶ Bár még a csiszoltság angolszász terepe is sokszereplős, azért van egy olyan jellemző (és bázisként kezelt) polgári középréteg, akinek egyszerre van lehetősége visszahúzódni a védett magánzférába, illetve a köz javán munkálkodni társaival. Vagyis életvitele – lehetséges létszféráit tekintve – *modulált*: az otthon, a szalon és a piac között oszciláló, opcionálisan intim vagy szociális.⁷

A tudós–műveletlen, bűnös–erényes oppozícióját a csiszoltság világában a nyersesség–udvariasság, kifinomultság–bárdolatlanság megkülönböztetéseváltja fel,⁸ amely a kulturáltságot a civilizációs logikával ötvözi. E kettő különbségét Norbert Elias részletesen elemzi alpművében.⁹ Eszerint a civilizáció fogalma, amelyben a „Nyugat” öntudata fejeződik ki, s amely folytonosan és egyetemesen előrehaladó folyamata, fejlettségi szintet, viselkedésmódot, tudományos fejlődést, szokásokat jelöl,

3 KONTLER László, *Az állam rejtelve: Brit konzervativizmus és a politika kora újkori nyelvei*, Bp., Atlantisz, 1997.

4 *Uo.*, 188.

5 *Uo.*, 190–197. Vö. „Bensőséges kapcsolatba kerül kereskedelem és boldogság.” (*Uo.*, 199.)

6 Vö. TAKÁTS József, *A csinosodás politikai nyelve = „Politica philosophiai okoskodás”, i. m.*, 149–160, 152. A nőolvasók, a finomabb „female World”, akiket jellemző módon sokkal kevésbé tárgyalnak a korabeli kommentárok, szintén embereszményként adódnak, a durva férfiaság számára is utat mutatva választékos és szelíd feminitásukkal. Addison például *Spectator* című, igen híres folyóiratának programadó esszéjében beszél a társasági lapokat leginkább olvasó nők jelentőségéről. (HORKAY HÖRCHER Ferenc, *Esztétikai gondolkodás a felvilágosodás korában 1650–1800*, Bp., Gondolat, 2013, 158. Vö. még: HORKAY HÖRCHER Ferenc, *A fenséges zsarnoksága: Edmund Burke új esztétikai paradigmájának eszmetörténeti kontextusai = Edmund Burke esztétikája és az európai felvilágosodás*, szerk. HORKAY HÖRCHER Ferenc, SZILÁGYI Márton, Bp., Ráció, 2011, 45–88, 74–75.) Szécsényi Endre is kiemeli, hogy a csiszoltság a klasszikus régi mellé a civilizált lágyságot, érzelmességet, a „nőiest” helyezi. (SZÉCSÉNYI Endre, *Szépség és szabadság: Eszmetörténeti tanulmányok*, Bp., L’Harmattan, 2009, 14.)

7 Vö. KONTLER, i. m., 199–200.

8 DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek: Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*, Bp., Universitas, 2009, 70; FÖLDES Györgyi, *Identitás = Média- és Kultúratudomány: Kézikönyv*, szerk. KRICSFALUSI Beatrix, KULCSÁR SZABÓ Ernő, MOLNÁR Gábor Tamás, TAMÁS Ábel, Bp., Ráció, 2018, 92–108, 95.

9 Norbert ELIAS, *A civilizáció folyamata*, ford. BERÉNYI Gábor, Bp., Gondolat, 2004.

vagyis politikai, gazdasági, technikai, társadalmi tényekre vonatkozik. Ez azonban jellemzően francia és angol felfogás, szemben a szűkösebb lehetőségterrel rendelkező német alternatívával, amely szerint mindez csak talmi külsőség, amellyel szembehelelődik a szellem, a művészet, a vallás, a morál igazi benső kultúrája, a német büszkeség és identitás (kompenzatorikus) alapformája.¹⁰

A francia–angol civilizációfelfogásra három irányból érkezik válasz. Egyrészt belső reformszándék figyelhető meg, amennyiben az időközben hamissá és kiüresedetté váló civilizációt újra hitelessé kell tenni. Ezt Elias leginkább a franciákhoz köti, de (tehetjük hozzá) az egész angolszász politeness-diskurzus is ekként fogható föl. Másrészt (jóval élesebb reakcióként) megjelenik a radikális civilizációkritika is, amelyet Rousseau neve fémjelez. Harmadrészt megérkezik az előbb említett német felelet, amely másfajta embermodellt, a művelt személyiség, a polgári értelmiség kulturálisát tünteti ki.¹¹

A politeness világlátásában alaptételként adódik a fokozatos (stadiális) haladás-hit, amelyben a fejlődés egyéni és közösségi szinten is fokonként valósul meg a „vadságból kifinomultságba” logikában. Ez a processzus nem specifikus, hanem mindig ugyanúgy megy végbe, s jelent tudás-felhalmozódást, észbeli és erkölcsi gyarapodást, társias kiteljesedést, életmódbeli cizellálódást.¹² Vagyis a prototipikus francia–angol civilizáció és a német kultúra felfogás csak a zok együttes totalitásában értelmezhető igazán. Ez a köztesség a Bildung fogalmában is tükröződik.

A Bildung-fogalom kettős örökségből kora korabeli jelentésdimenzióját.¹³ Az egyik forrás a ciceroniánus út a maga kultúra-fogalmával (*cultura animi*), amelyet a gondozás, ápolás, díszítés (*colere*) jelentés tartományában a „vetőmag” metaforája világít meg produktívan.¹⁴ A másik a középkori keresztény misztikus hagyományból eredve a *formatio* fogalma köré sűrűsödik. A *formatio* olyan, megint csak igen reflektív énfomálást jelent, amelyben tudatosan közelítünk Isten nekünk adott képmásához (*Imago Dei*), amely a bűnbeeséskor elhomályosult, de pecsétként ott van bennünk a születéstől, s amelyhez újra hasonlatossá kell válnunk. Vetőmagot vetni (*eruditio*) és pecsétünkhöz idomulni (*conforma*) természetesen különbözik; neohumanista kontextusban mégis összetalálkoznak a Bildung fogalmában, leginkább a saját élet

10 Rebekka Horlacher monográfiájában külön fejezetben (*Bildung as a National Construct*) tárgyalja, hogy a német intelligenciára való apellálás miként próbálta kompenzálni az angol–francia politikai-gazdasági-tudományos fölényt. (Rebekka HORLACHER, *The Educated Subject and the German Concept of Bildung*, New York, Routledge, 2016, 45–57.)

11 ELIAS, *i. m.*, 95.

12 TAKÁTS, *i. m.*, 151–154.

13 *Theories of Bildung and Growth*, eds. Pauli SILJANDER, Ari KIVELÄ, Ari SUTINEN, Rotterdam, Sense Publishers, 2012, 3–4.

14 E felfogásban a vetőmag potencia, virtuális adottság, amely gondoskodás, ápolgatás által bontakoztatható ki az önmegvalósítás, önművelés segítségével egymindenoldalú képzésben. (Aleida ASSMANN, *Studia humanitatis: a kulturális elit művelődése*, ford. SZABÓ Csaba, Debreceni Disputa, 2008/7–8, 4–10, 5; HORKAY HÖRCHER Ferenc, *Önképzés és közösségépítés – a Bildung-eszmény eszmetörténeti és esztétikai jelentései*, Magyar Művészet, 2014/3–4, 3–9, 4. http://www.magyar-muveszet.hu/upload/userfiles/2/publications/201801/pdf/MM-2014_3-4belivek_kepnelkul_01_horkay.pdf (Letöltés ideje: 2019. augusztus 21.)

tudatos megragadásának és alakításának motívumában.¹⁵ A *formatio* eleme a politeness-diskurzus egyik a tyamesterének számitó Shaftesburynél is megjelenik, akinek munkássága a lexikonszintű és a legújabb nemzetközi szakirodalom szerint is a *Bildung*-történet egyik legfontosabb állomása.¹⁶ Shaftesbury az *inward form* terminusával eredendően bennünk élő „belső lényeg” mellett érvel – hasonlatosan a pecsét-elképzeléshez –, amely az egész világmindenséget áthatja. Vagyis elképzelése szerint e „belső lényeg” nemcsak hogy eleve összeköti az embert az univerzummal, hanem annak pusztá léte jelenti az egyéni fejlődés, a kibontakozás lehetőségfeltételét.¹⁷

A 18. század második felére már a népek, nemzetek *Bildung*járól is beszélhetünk. Shaftesbury kapcsán erről általában kevesebb szó esik, de annak ellenére, hogy neohumanista habitusa, műveltségfelfogása a kozmopolitizmus felé mutat, a nemzetek sajátos, egyéni jellegét felettébb fontosnak tartja. Shaftesbury többször nyomatékosan kifejezi, hogy a hazaszeretet (*Love to one's Country*) valamennyi közül a legszebb és legemberibb érzelmünk, ám elferdülésnek minősíti, ha valakiben ez az érzelem merőben röghöz tapad (*Patriotes of the Soil*).¹⁸ Meggyőződése, hogy művelődés, humanitás egyébként is csupán társadalmi környezetben lehetséges, hiszen csak a társas interakciókban „csiszolhatjuk le” egymás „durva éleit”. Szemében az állam is élőlény (organizmus), mint a növényzet vagy a világegyetem. *Szubjektum, polis* és *kozmosz* így eleve csak egymás által értelmeződhetnek.¹⁹ Úgy látszik, mindez szoros kapcsolatban áll a sztoikus hagyományokkal, amelyek egyébként is ihletői a shaftesburyánus filozófiának. Mint Koselleck kiemeli, a sztoikusok az emberek polgári közösségét párhuzamba állították a kozmikus renddel, s úgy tekintettek a logosztól

¹⁵ Ennek a lényegi jellemzőnek a legkülönbözőbb terminusokkal adérvényt a nemzetköziszakirodalom: 'self-formation', 'self-cultivation', 'self-development'. (*Theories of Bildung and Growth*, i. m., 2.)

¹⁶ Lásd Ursula FRANKE, *Bildung = Ästhetische Grundbegriffe I*, Hg. Karlheinz BARCK et al., Stuttgart-Weimar, Verlag J. B. Metzler, 2010, 700–703; HORLACHER, i. m., 32–44. Shaftesbury 'formation' fogalmát 1738-ban tudhatóan a bilden szóval, *Bildung*ként fordították németre ('inward form' – 'innere Bildung'). (Vö. FRANKE, i. m., 703; Rebekka HORLACHER, *What is Bildung? Or Why Pädagogik Cannot get away from the Concept of Bildung = Theories of Bildung and Growth*, i. m., 135–148, 138.) Utóbb idézett munka *concept of self-formation*ként beszél a shaftesburyánus elképzelés óriási német hatásáról. (Uo.)

¹⁷ Aki az elsők között ír erről kellő hangsúllyal a magyar szakirodalomban: PROHÁSZKA Lajos, *Shaftesbury: A self-control esztétikája*, eredeti megjelenés: Pantheon, 1947/1, 35–72, online: gond. OROSZ Gábor, 2010, <http://mek.oszk.hu/08300/08326/08326.htm> (Letöltés ideje: 2019. augusztus 21.)

¹⁸ PROHÁSZKA, i. m. (A zárójeles kifejezéseket Prohászka Shaftesburytól idézi.)

¹⁹ A szakirodalomban kellően nem nyomatékosított összefüggés, hogy az angolszász politeness, illetve a történetileg nem sokkal rákövetkező német populárfilozófia távlatai között erős kapcsolat van. Garve az embert elsődlegesen természeti beágyazottságában szemlélő holisztikus antropológiája e ponton például ul szépen mutatja mindezt: koncepciójában a gondolkodó ember a növények és állatok világának kitüntetettje, de nem egy másik, gyökeresen eltérő szféra képviselőjeként, hanem a természetben inherensen meglévő fejlődési lehetőség beteljesítőjeként. Az ember tehát növény is és állat is, amellet persze, ami csak ő – gondolkodó lény. (Lásd FÓRIZS Gergely, *„Álpeseken Álpesek emelkednek”: A képzés eszménye Berzsenyi elméleti szövegeiben*, Bp., Universitas, 2009, 67.)

áthatott kozmoszra, mint hazájukra, amelynek minden ember részese – a politikai egységeket is beillesztvéne „kozropoliszba”.²⁰ Seneca szerint például szívünkben két haza él: az egyik nagy és közös szülőföld a kozmosz, a másik pedig, amelyhez körülményeink kötnek bennünket, amelybe mintegy véletlenül beleszületünk.²¹ Shaftesbury hozzáállása az organikus (hagyományközösségi) nemzetfelfogás koncepcióit előlegezi, amelyben az egyéni bélyegű szellemiségek összessége az, amely lehetőségfeltételként egyúttal múlhatatlanul továbbvisz az egyetemes emberi „nagy-humanitás” felé, szavatolva egyúttal az egyéni „kis-Bildungok” megvalósítását is. Mindarról, amiről Shaftesbury ennek kapcsán beszél, legnagyobb hatással Herder kezd el gondolkodnia német nyelvterületen; kollektív szubjektumokkal dolgozva, a nemzeti (ön) kibontakoztatás(ok) nagyhistorizáló távlatába helyezkedve, *Bildungsgeschichte*-ket feltételezve.²²

A csiszoltság perspektívája azt látja, hogy ha az állam képes biztosítani polgárai szabadságát, tulajdonát és biztonságát, akkor az emberek bátran névhez tevékenységeik gyümölcsét, s mind az áruk, mind az eszmék „kereskedelme” optimalizálódik.²³ A túlerett kultúra veszélyeire figyelmeztetők ugyanakkor rendre megkérdőjelezzik a Bildung elsődleges értelmét, tehát azt, hogy a műveltség, a kifinomultság és a csiszoltság szükségszerűen morális felsőbbrendűséget, erkölcsi erényt jelent. A civilizáció-fogalom ellenfogalmaként értett német kultúra-felfogás jellemzően efféle fenntartásokkal él.²⁴ Shaftesburynél, illetve a tőle sokat kölcsönző német populárfilozófiában azonban a civilizatorikus kiteljesedés csak akkor működhet egyáltalán, ha kultúra, erkölcsi tisztaság és mértéktartó illem, józan gondolkodás kapcsolódik hozzá.

A francia államberendezkedésben a „burzsoá” (*bourgeois*) olyan polgár, aki vagyona révén válik egy közösség egyenrangú tagjává (német változatában körülbelül ez a *Besitzbürger*, *Herrschaftsbürger*), a *citoyen* ellenben az állam ügyeiben aktívan részt vevő polgárideál. A *Bildungsbürger* az a harmadik, német típus, aki nem vagyona, nem is pusztán közösségi aktivitása okán tekinthető polgárnak, ha nem műveltsége által válik azzá.²⁵ A Bildung így óhatatlanul a magaskultúra standardjait, kánonjait ala-

20 Reinhart KOSELLECK, *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*, ford. SZABÓ Márton, Bp., Józsefveg Műhely, 1997, 29–30.

21 *Uo.*, 30.

22 HORLACHER, *i. m.*, 139, PABIS Eszter, *A Bildung mint kulturális emlékezet: a Bildung fogalma a kortárs német társadalomtudományi gondolkodásban*, Debreceni Disputa, 2008/7–8, 112–115, 114.

23 Vö. HORKAY, *Önképzés és közösségépítés... i. m.*, 7–8.

24 HORLACHER, *What is Bildung?... i. m.*, 138–139. Mint írja, a németek rengeteget dolgoznak a „Gymnasium” és az „Akademie” kulturális jelölőivel, míg a franciáknál, illetve az angoloknál rendre a „technology”, a „business”, a „political constitution”, a „trade”, a „sciences” összetettségében gondolkodnak. (*Uo.*)

25 HORKAY HÖRCHER Ferenc, *Humboldt, Goethe, Márai – A Bildung-eszmény és a művelt polgár közösségi ideálja*, Magyar Szemle, 2015/9–10, 54–65. http://www.magjarszemle.hu/cikk/20151020_humboldt_goe-the_ma-rai_a_bildung-eszmeny_es_a_muvelt_polgar_kozossegi_idealja (Letöltés ideje: 2019. augusztus 21.)

kítja ki maga körül, vagyis voltaképpen maga is társadalmi különbségeket termel.²⁶ Rebekka Horlacher is kiemeli, hogy a Bildung kulturális distinkciók és differenciák kategóriája (is), mely elválasztja a németeket a nem-németektől, illetve a „highly educated” németeket a „less educated” németektől.²⁷ Ez a mozgás egyfajta „funkcionális elitet” hoz létre, a nagyközösségek „szolgáltató szektorait” erősíti meg, melyek az osztálytársadalmi érintkezés eszközeinek, a pénznek és az írott szónak a fejlesztésére és kezelésére specializálódtak egy mindenkori városias infrastruktúrában.²⁸ A Bildungsbürger ezen, az egész államgépezet működése szempontjából középpontivá váló konstrukciója egyik legfontosabb forrását pedig a politeness-diskurzusok által újraértelmezett gentleman-eszményből nyeri.²⁹

Ami a szűkebb értelemben vett politikai, állambölcseleti aspektusokon túl kiemelten fontos nekünk, az a csiszoltság proto-esztétikája. Mint Horkay kiemeli, az angol szász csiszoltság-eszmények esetében esztétikai alapon modulált társadalomképről van szó, ahol a helyes viselkedésnek szépsége, a magasabb társadalmi egységet „dekoráló” értéke van.³⁰ Miként kozmosz, polisz és egyén harmonikus organizmusokként tételeződő rendszertényezők Shaftesbury-nél, akként *műalkotások* is egyben, amelyek kibontakozásában esztétikum érvényesül, szerves egész jön létre.³¹ Ennek az optimalitásnak a proto-esztétikai kategóriája a *graciozitás*, a báj és kellem bővölete. Aphrodité szerelemistennő tökéletes, makulátlansága szépsége szoborszerűségében és emberfelettségében inkább tartózkodást és zavart vált ki, mintsem vonzalmat, ám ha igazán hódítani akar, a mitológéma szerint még ő is kísérőitől, a Gráciáktól kér segítséget. A Gráciák kellemekkel teli bájos szépsége ugyanis elvarázsol és csábít; bár kellemesen harmonikus, sohasem tökéletes, mindig tételez valami nagyon is esendő, ugyanakkor vonzó és izgató „makulát”. De nem is mozdulatlan, ha nem dinamikus, „táncoló” jellegű, szintén az ellenállhatatlanság, a bevonódás fenségesen kataraktikus, (erotikus értelemben is) elragadtatott impulzusaiban.

Ezt a fajta visszafogott, keresetlen, mégis vonzó bájít és harmonikus kellemet (*Gracefulness*) Shaftesbury, illetve a politeness gentleman-eszménye tehát kitünteti, s a legkülönfélébb aspektusokra alkalmazza: számára például még az emberek közötti „szövetkezés vonzerejének” is „bája” van,³² egy finom úriember pedig mindig elragadó, elegáns és csinos (graciózus). A Bildung ezzel összhangban többek között úgy értelmeződik a korszakban, mint ami az egyén belvilágát „esztétikai teljességé” (*aesthetic totality*) harmonizálja,³³ ráadásul azt is lehetővé teszi, hogy ráirányítsa

26 Vö. Assmann nyomán PABIS, *i. m.*, 115. Takáts József kiemeli, hogy a csiszoltság többször szerepel a „konzervatív felvilágosodás” keretei között a nemzetközi szakirodalomban, mely nem éppen ellentmondásmentesen létező eliteket erősít meg hatalmukban. (TAKÁTS, *A csinosodás...*, *i. m.*, 154.)

27 HORLACHER, *The Educated Subject...*, *i. m.*, xi.

28 Lásd ASSMANN, *i. m.*, 6.

29 HORKAY, *Önképzés és közösségépítés...*, *i. m.*; HORKAY, *Humboldt, Goethe, Márai...*, *i. m.*

30 HORKAY, *A fenséges zsarnoksága...*, *i. m.*, 68.

31 PROHÁSZKA, *i. m.*

32 Vö. SZÉCSÉNYI, *Szépség és szabadság*, *i. m.*, 23, 31. jegyzet.

33 HORLACHER, *The Educated Subject...*, *i. m.*, xi.

a figyelmet a művészetnek a közösség vagy a társadalom egészének kiművelésében játszott alapvető szerepére, mélyen a polgári társadalomba ágyazódva.³⁴

Korabeli közhely, hogy kulturált élet csakis polgári állapotban (*status civilis*) lehetséges, mely állapotot az államnak kell garantálnia.³⁵ A polgári habitus magyar nyelvűszótárijelentése mindmáig hordozza ezeket a jelentésrétegeket, hiszen rendre városlakóként, a társas élet műveltségével élőként, a szelídebb, finomabb mentalitás reprezentánsaként definiálódik, a polgárosodás folyamata pedig gyakran jelenik meg a vadonbeli, elszórtan élő népekből viselkedésükben és külsőségeikben egyaránt fokozatosan civilizálódó és urbanizálódó, egymással szövetségre lépő embercsoportok kibontakozásaként.³⁶ A szelídség, nyájasság folytonosan vissza-térő jelzői a durvaság, a fajankóság ellenében válnak identifikációs jelölökké; az *épület, építmény* kimondatlan, de vissza-visszatérően felsejlő modellje pedig szintén jelentékenynek mutatkozik. Az építkezés inkább implicit jelentésbokra azért felettebb kifejező, mert felmutatja a differenciálóká non ha talmának relevanciáját (a *kanón* közismertena kőművesek vonalzóját is jelenti, amely kijelöli a felépítmény milyenségét), a politeness legjellemzőbb korabeli magyar alakváltozataként számon tartható 'pallérozottság' fogalmát megelőlegező *pallér* építésvezetőként betöltött szerepét,³⁷ valamint azt a távoli, mégis találónak tetsző nézőpontot, amelyben Ong szerint a gondolkodás, a világgaloktatás tulajdonképpen metaforája nem a *látás*, hanem az *építkezés*.³⁸ Beszédes, amikor maga Shaftesbury is úgy ír, hogy az igazi humanitás ott érvényesül, ahol az ember saját élete „építőmesterévé” (*Architect of his own Life*) válik.³⁹

34 HORKAY, *Önképzés és közösségépítés...*, i. m.; HORKAY, *Humboldt, Goethe, Márai...*, i. m.

35 Vö. Márkus Pufendorf-hivatkozását: MÁRKUS, i. m., 18. Kontler László megvilágításában: a *polite* (udvarias) vagy *polished* (csiszolt) maga tartás egyúttal *political* (politikai, közéleti) is, a *civilized* (civilizált, kiművelt) pedig egyúttal *civil* (polgári) is. (KONTLER László, *Egy mértékadó periféria*, Budapesti Könyvszemle, 1997/2, 138–147, 141.)

36 A polgárosodás fogalmához kapcsolódó csinosodás, csiszoltság alakváltozatok szótárbeli jelentéstartományait teljes összhangot mutatnak: művelődés, szellemifejlődés, finomság, a műveltség pályáján való előrehaladás, tetszetősség, ízlésség, rend, mód, hajlékonyság, jómodor, kiforaltság, kiműveltség, választékosság.

37 Pallér: az építőmester tervének végrehajtója, munka felügyelő, sőt: bizonyos művet, műtárgyat finomabbá, célírányosabbá idomító, csinosító, polírozó személy; pallérozott: kiművelt, tanult, finomabb ízlésű; palléroz: csiszol, kiművel, simít, finomít, fényesít, políroz. (Szótárak: *A magyar nyelv értelmező szótára, A magyar nyelv szótára [Czuczor-Fogarasi], Magyar Etimológiai Szótár, Történeti Etimológiai Szótár*)

38 Ong okfejtése szerint az aurális érzékelés hegemoniájától a vizuális tapasztalati tér felé haladva sajátos módon nem a látás metaforái lesznek a tudás igazi nyelvi bizonyosságai, hanem a betűk mint téglák, a könyv mint ház relevanciáiban a mozgás, építkezés szóképei, melyeket a magyar változatok is szépen visszaadnak: megragadni, kiemelni, megalapozni, megerősíteni, elrendezni (a tudást). (Vö. Walter J. ONG, „*Látom, amit mondasz*” – az értelem érzékanalógiái, ford. SCHREINER Orsolya = *Szöveliség és írásbeliség: a kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*, szerk. NYÍRI J. Kristóf, SZÉCSI Gábor, Bp., Áron Kiadó, 1998, 167–188.)

39 PROHÁSZKA, i. m. (Shaftesburyt idézi.) A német populárfilozófusok öngondolkodás-felfogását jellemző módon úgy magyarázza Főríz, hogy az a közösségi szinten halmozódó tudásgyarapítást, a nemzedékeken átívelő kulturális hagyományozódást jelenti; az öngondolkodás itt tehát „építkezés, melynek során az építőanyagok a szemünk előtt válnak épületté”. (FŐRÍZ Gergely, *Kontextusok az Uránia programszövegeinek képzési modelljéhez*, It, 2015/2, 119–145, 135. kiemelés tőlem – B. F. M.)

Visszhang-szövegek, Big Data (pallérozottság)

Bár a magyar nyelvű csiszoltság-beszéd nyomokban talán már Mikes Kelemen vagy Faludi Ferenc írásművészetében is felhangzik,⁴⁰ monográfiájában Szilágyi Márton a zonosított bolyanszerzőtészöveget, amelyekben már konkrétan előfordul a csinosodás/pallérozottság fogalma, a politeness leginkább német áttételű horizontjaival (ausbildenként, Bildungként, vagyis egyfajta kultúrevolúcióként, civilizálódás-ként, mindenoldalú művelődésként).⁴¹

Minél korábbi egy szövegmű vagy szövegrészlet a korszakban, annál nehezebb megállapítani, van-e köze a 18. század eleji-közepi angolszász gyökerű, akár német (ez a legvalószínűbb), akár francia, akár más transferek révén hozzánk érkező politeness „kis episztéméjéhez”. A döntéshozó talkor ráadásul még az a szakmai közhely sem ad érdemi felmentést, hogy ezek és a hasonló típusú közéleti nyelvezetek mindig keverték, mindig mixtúrát alkotnak más alternatív közösségi beszédmódokkal. Így a cél csupán e komponensek arányainak, vagyis a szöveg ideologikus-frázisos határátlépéseinek relációanalízise lehet, sohasem a pusztán besoroló megnevezés. Így nem is az lesz a kérdés most, hogy az alább játékba hozott szövegek egy az egyben a csinosodás nyelvét beszélik-e, hanem hogy reflektált avagy reflektálatlan módon használják-e ezt a kurrens hagyományt mint lehetőséget, illetve hogy ennek a diszkurzív részhalmaznak milyen helyi értéke, hatalmi státusza lehet a többi között. Az egyre jobban kiépülő elektronikus adatbázisok korában kulcsszavas keresések (pl. 'csinosod[ás]'/ 'tsinosod[ás]'; 'palléroz'; 'gráci[a]'/ 'gráczi[a]' stb.) segítségével az eddig feltárt magyarországi politeness-jellegű szövegek, szövegrészletek többszöröse lehet bukkanni. A *Magyar Történeti Szövegtár*, az *Arcanum*, illetve a *Hungaricana* keresőt használva⁴² a következő kép rajzolódott ki.

Azon írások, amelyek a 'csinos nyelv' vagy éppen a 'nyelv pallérozása' kifejezéssel élnek, jócskán megjelennek már az 1780-as években is, a vizsgált korszak egészét tekintve (kb. 1780-tól kb. 1840-ig) pedig olyan mennyiségben fordulnak elő, hogy minden bizonnyal dobogós helyen állnának a korabeli bevett közhelyek versenyében.⁴³ Ám messze nem minden, csupán a nyelv pallérozását, csinosítását követelő

40 Bővebben erről, illetve a lehetséges kezdetekről: BODROGI Ferenc Máté, *Kazinczy arca és a csiszoltság nyelve: Egy önreprezentáció diszkurzív háttere*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012, 175–188. Vö. még: HORVÁTH HÖRCHER Ferenc, *Az udvariasság diskurzusának hazai, magyar nyelvű megjelenése*. <https://mtabtk.videotorium.hu/hu/recordings/11140/az-udvariassag-diskurzusanak-hazai-magyar-nyelv-megjelenese> (Felvétel dátuma: 2015. május 29. Letöltés ideje: 2019. augusztus 21.)

41 A szerzők, idézett műveik évszámával: Sándor István (1803); Baróti Szabó Dávid (1792); Decsy Sámuel (1790); Horváth Ádám (1791); Kovács Ferenc (1792); Endrődy János (1792); Kölcsey Ferenc (1808); Faddy Kristóf (1821). Pontosabban: SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998, 404–425.

42 *Magyar Történeti Szövegtár*: <http://www.nytud.hu/hhc/>; *Arcanum*: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadva nyok/>; *Hungaricana*: <https://hungaricana.hu/hu/> (Letöltés ideje: 2019. augusztus 21. A korabeli idézetek kurzív kiemelései minden esetben tőlem származnak – B. F. M.)

43 Csak egyetlen példa, mely egy igen tekintélyes szerzőtől, s egy igen fontos munkából származik: „[A magyar napkeleti nyelvként is tud mindent], vala mit a kényes ízlésű világ egy *Pallérozott-Nyelvben* kívánhat”. (FÖLDI János, *Magyar Grammatika*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1912 [1790], 15.)

írás tartozik vizsgálati tartományunkba. Vagyis a 'csinosodás', a 'pallérozás' frázisai messze nem mindig tarthatók politeness-fogalmaknak. Másrésztől ugyancsak – mint az összegzésben még lesz szó róla – úgy látszik, az autentikusabb magyarországi csiszoltság-beszédeknek ez általában meghatározó ideológiai aspektusa, diszkurzív eleme.

Hogy mennyire lehetetlen eldönteni, mi az, ami már magyar csiszoltság-termék, Bessenyei György szövegeiben szépen megmutatkozik. Lehetséges kapcsolata az európai morális hetilapokkal, ezen belül is a *Spectator*ral, Pope-fordítása vagy bécsi magyar testőr-körének műveltségszerkezete ugyanis mind arra utal, hogy elviekben közelebb kerülhetett a csiszoltságviláglatásához, ám ennek bizonyítására nem állnak rendelkezésünkre egyértelmű adatok.⁴⁴ Amikor Wielandról, az egyik legnagyobb és legjelentékenyebb német Shaftesbury-követőről azt írja a *Magyarságban*, hogy ha őt magyarul lehetne olvasni, „egynehány esztendő múlva az asszonyoknak is több tudományok, értelmek lenne, mint most sok doctusnak van az országban”,⁴⁵ kritikus mértékben felhangozni látszik egyfajta csiszoltság-nyelvezet, az elsők között Magyarországon. A nők és dajkák szerepének hangsúlyozásában, az új, penna-típusú nemesség (*vera nobilitas*) konceptusának átsajátításában, mobilizált, *ambitio*-alapú társadalom- és társaságélményében, illetve az általános, művelődésen alapuló haladás általa oly sokat hangoztatott elvében valami nagyon hasonló artikulálódik, mint a csinosodás világlatásában. Ugyancsak sem államfelfogása, sem tudományfelfogása, sem nyelvfelfogása, sem tudásfelfogása nem egyeztethető össze az adott angolszász fejleményekkel. Az 1779-es *Holmiban* mindamellettt így ír: „De ellenben cáfolhatsz talán azzal, hogyha *szelídek, tiszták erkölcsök*, ugyan azonban *együgyűek, vadak, manér nélkül valók és szennyesek* is tanulók azoknak a német ruhás magyar professzoroknak. Megvallom, hogy *bárdolatlanság* találta tik köztök, de hát ha nem lehet náluk *világi manér*, *tiszta erkölcsök*et együtt fenntartani és megegyeztetni? Melyik jobb, az-é hogy a *gálántságot* ki tiltsák közülök, vagy hogy elfogadják erkölcsöknek feláldozásával? Lehetne mégis talán a deákoknak *több tsinosságot* engedni”.⁴⁶ A fentebbi idézetben az erkölcsromlás ellenoldali (luxus)kritikája, a civilizált–barbár opposzió, illetve annak hite, hogy jómodor, kifinomultság és valódi erény igenis korrelálnak és harmonikusan összeegyeztethetők, egyaránt kifejeznilátszik az illető hatástörténetikapcsolatot, ráadásul „manér”, illetve „tsinosság” vezérfogalmaiban. Ugyancsak a „gálántság” még jellemzően a barokk reprezentáció galantériájának szellemében kezeltetik,⁴⁷ amelynek szintén van erényfelfogása, de olyan, melyet épp

44 A kapcsolatot Bessenyei és a politeness-hagyomány között már Prohászka is hangsúlyozta, újabban pedig Vaderna Gábor (*VADERNA, i. m., 73–75.*) és Takáts József (*TAKÁTS, A csinosodás politikai nyelve, i. m., 154, 158–159.*) nyomátékosítja.

45 BESSENYEI György, *Magyarság = BESSENYEI György Válogatott Művei*, kiad. Bíró Ferenc, Bp., Szépirodalmi, 1987, 587–593, 592.

46 BESSENYEI György, *A Holmi = BESSENYEI György Válogatott Művei, i. m., 287–466, 246.*

47 Mint Bíró Ferenc írja, a „nemesség” a gáláns regényekben mindig kiválóságot is jelent, erényt, virtust, bölcsességet szerelemben, államvezetésben, hősiességben, a hősöknek pedig erkölcsösségükön túl jellemzően eleganciájuk is van, mindig ugyanazta társadalomképet mutatván meg. (BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., Balassi, 1998, 198–200.) Mindez azonban nem az angolszász viszonyok horizontja, bármennyire mutat hasonlóságokat több ponton is.

meghaladni kíván a shaftesburyánus hagyomány. Mindez pedig végeredményben együttesen színezi a csinoság jócskán ellentmondásossá tehető fogalmát.

A politeness magyar változatát leginkább 'csinosodásként' említi a hazai szakirodalom, jórészt annak egyik alapszövegére, Kármán József *A' Nemzet' Tsinosodására* utalva, részben pedig relatív gyakorisága okán.⁴⁸ A 'pallérozódás' alakváltozata azonban a minta nyeres tanúsága szerint még elterjedtebb. Takáts József szerint ez csupán „hasznó jelentésű”, mint a csinosodás,⁴⁹ de végigtekintve az egész általunk ismert anyagon, semmilyen konzekvens különbség nem mutatkozik közöttük, ha csak az nem, hogy egyes szerzőknél a pallérozottság inkább a kulturáltság külsőségeit jelenti.⁵⁰ Beszédesebb, hogy a művelődési, nemzetépítési távlatok, valamint az erkölcsnevelő traktátusok mellett⁵¹ a legmarkánsabb kontextusai e fogalom korabeli használataának mezőgazdasági és mesterségbeli szövegösszefüggésekben, illetve egészségügyi-egészségnevelési diskurzusokban lehelhetők fel. Az első kettőben pozitív előjellel – mint különlegessé csiszolt drágakő, polírozott, lecsiszolt faipari termék, illetve mint tökéletesített agrokulturális rendszer⁵² –, a harmadikban pedig leginkább

48 Ehhez vö. még például a *Bétsi Magyar Musa* Henriás-laudációjának egy részletét: „Ide számlálom méltán a' Magyar Henriást a' melyben olly *sima, tsinos*, igaz és tökéletes Magyarságot találtom mellynél szebbet lehetetlen kívánni”. (Bétsi Magyar Musa, 1788/10, 96.)

49 TAKÁTS, *A csinosodás politikai nyelve*, i. m., 151.

50 Anémet populárfilozófus Moses Mendelssohnka magyarszakirodalomban nikiindulási ponttá tett megkülönböztetésében a képzés (*Bildung*) elméleti oldala a felvilágosodás (*Aufklärung*), gyakorlati vetülete pedig a kultúra (*Kultur*). A helyes képzést mindig csak e kettő, teória és praxis harmóniája teremtheti meg. (Bővebben: FÓRIZS, „*Álpeseken Álpesek...*”, i. m., 56–57.) A kultúra külsőségei jelentik a *Politúrát* Mendelssohn gondola trendszerében. (Vö. SZILÁGYI, i. m., 410.) Megjegyzendő, hogy olyan magyar variáció is létezik, amelyben egy kis szövegrészleten belül egyszerre használgják a csinosodás és a pallérozottság kifejezést. Mátyási József egyik 1790-es költeményében Pestet úgy dicséri, mint ahol van „illő *tsinosodás*, Nemzeti, a' millyent javall az okosság”, illetve ahol „a' szép társalkodás bethes portéka”, az a kevés szerelmes pár pedig, akik szemérmetlenek, olyanok akik „*pallérozódás* által el-romoltak”. A versbeszélő ezt követően hitet tesz a parasztság mellett, mert ők legalább romlatlanok, s tudatja, hogy ő már benézett az ifjakat álnokul megcsaló „Manérnak áll-ortzája alá”, s látja a „bárdolódás” hiteltelenségeit. (MÁTYÁSI József, *Verseinek folytatása*, Vác, Gottlieb, 1798, 140.)

51 Ezen alapkontextusoknak tipikus megfogalmazódása például: „oskolánkat mostani nyomorult állapotjából *felemelni*, s ezáltal is *nemzetünk palléroztatását*, s vallásunk virágzását eszközölni”. (Az utolsó szöveg: *A Sárospataki Református Kollégium gazdálkodásának átvilágítása 1815-ből*, szerk. UGRAI János, *Acta Patakina*, Sárospatak, 2009, 13.); „Mátyás királyunk [...] meg-értvén az előbbeni Méltóságoknak iparkodásokból: hogy azokat a' *Pogány Magyarokat ki-pallérozni* hasznos dolog lenne”. (DUGONICS András, *Szittyiai történetek, Második Könyv, A Magyar útban történtek*, Pótzsony-Pest, Fűskúti Landerer Mihály, 1808, 256.) Az egyik erkölcsnevelő munka különösen jellegzetes: „[A fiatalok] légyenek hát jó karakterű és szívű, 's az emberi természetet esmérő, *világban tapasztalt, pallérozott, és a' köz jót és igazságot kedvellő, s igazi Ízléssel bíró, 's eleven élő adású emberek [...]* A' *Természettől adott tehetségeinket pallérozni, és magunkat tökéletesíteni kötelességünk*”. (TÓTH Ferencz, *Keresztyén erköltstudomány*, Pest, 1817, 318.)

52 Vö. „A' Gyémántot valamint különböző módon pallérozzák, úgy különböző mind a' neve mind az arra.” (ZAY Sámuel, *Magyar mineralógia avagy Az ásványokról való tudomány*, Komárom, Wéber, 1791, 158); „Az asztalosok, esztergálosok [...] simítják vagy pallérozzák-ki a' magok munkáikat[.]” (*Természethistória a' gyermekeknek, melyet Raff György Kristián göttingai tanító után [...]* kiadott és kinyomtatott Fábrián József, Veszprém, Számmer Mihály, 1799, 1468); Pethe Ferenc munkájának már a címe is informatív: *Pallérozott mezei gazdaság*, Sopron, 1805.

kritikailag, a luxusbírálat, a morális hanyatlás felrovásának jegyében.⁵³ Csinosodás és erkölcs viszonya, a célt tévesztett, túlhajtott kifinomultság morális alapú kritikája, belső és külső csiszoltság éles megkülönböztetése egyébként is minduntalan előtűnő elem a vizsgálati mintában.⁵⁴ Ennek a csiszoltság lényegiségével egyébiránt ellenkező, szembefordított kétosztatúságnak különféle nézőpontjai lehetnek. Barcsay Ábrahám például arra szólít fel, hogy most már ne a nemzet „romlottságát” sirassák a kortársak, hanem a fiatalok „pallérozottságában” bízzanak.⁵⁵ De jellemzőbb az az alakzat, amikor az addig inkább csak a vitézségben jeleskedő, ám jóra való magyarok más, pallérozottabb nemzetektől való lemaradásának ledolgozására ösztönöz a szöveg,⁵⁶ vagy éppen szánva és dorgálva nyomatékosítja e különbséget.⁵⁷ Az utolsó lehetőség az a jellemzően nemzetlekesítő, öntudatos beszédváltozat, mely szerint lehetett bármilyen bárdolatlan is a magyar nép a múltban, még a legkifinomultabb nemzetek számára is példaértékűvé tudott válni nagy tettei által.⁵⁸

53 Vö. „Meg-vallom, hogy Parisban és Olaszországnak sok fővárosiban-is, a’ Lakosok, az ágyban és asztalban való gyönyörűséget egész erejéből igen ki-pallérozták, és valóban a’ bújjaságban és étkek pompás készüléiben igen sokra mentenek.” (BENKŐ Sámuel, *A fekete epés mértékletnek és az alatt el-rejtett számtalan tündéres betegségek leírása*, Pest, Trattner, 1791, 12); „Minden ember a’ ki csak valamiképen esmérni tanulta a’ nagy világot, az emberi boldogságot leg-inkább keresi, és leg-bizonyosabban el-éri a’ házasságbéli nyájas társaságban. Ezen társaságot ohajtya minden pallérozot ifiú, és leányzó, mint jutalmát erköltsőségének.” (BENE Ferenc, *A himlő veszedelmei ellen való oktatás*, Pest, 1800, 30); „[A’] Románok helyett a’ diateticus írókat olvasnák: úgy bizonyára szerentsébbek lennének mind magunkra, mind a’ társaságra nézve. Még pedig a’ nnál szükségesebb volna ez az oktatás, mennél mesterségesebb pallérozottabb életet élünk.” (CSORBA József, *Hygiastika vagy is orvosi oktatás, mit kell tenni az egészség fenn-tartására, és a’ betegség gyógyítására addig is, míg orvos érkezik*, Pest, 1829, 1.)

54 Ezen aspektusok jelentőségéről: TAKÁTS, *A csinosodás politikai nyelve, i. m.*, 150, 158.

55 BARCSAY Ábrahám, *Tudományok’ nevelkedéséről, budai ferdőbenn* = BARCSAY Ábrahám, ORCZY Lőrinc, *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei*, Pozsony, Löwe, 1789, 206–209, 207.

56 „Nem kell a’ Magyaroknak, mind-untalan, tsak hadakozó férjfiaknak lenni, ha nem szükség, hogy véreikkel keresett szabadságokkal, ’s tsendességekkel élvén, a’ magok erköltsi tzipmeres tulajdonságokon, valami javítást tégyenek, és Európának több nemzettségeivel, a’ tudományokban, a’ pallérozottabb íz érzésben, gustusban [ti. ízlésben], ugyan vetélkedjenek.” (N. N., *Mérő-serpenyő mellyel a fejedelem és a papság hatalmát öszve-mérte*, 1790, 56.); „Ebben a nemes igyekezetben a többpallérozott nemzetek között Európában csak a vitézségéről és nemes gondolkodása módjáról dicséretes magyar nemzet maradott hátra; az a nemzet, melynek talám legnagyobb szüksége ke-rekségén, kiváltképpen pedig Európában a sok hatalmas elágazott és népes nemzetek között.” (*A nemzeti nyelv kiművelésére tett javaslat = Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*, kiad. JANCÓS Elemér, Bukarest, Akadémiai, 1955 [1791], 124.)

57 „Már régtől fogva vádoltatik, sőt gyaláztatik a’ mi Magyar Nemzetünk, azért, hogy a’ Könyvek’ olvasására nem sok kedve vagyon: leg-alább bizonyos-is az, hogy a’ rra még eddig nintsen olyan közönséges hajlandósága, mint más jól pallérozott Nemzeteknek. Az Anglusok, Frantziák, Németek, Belgák, és egyszóval, egész Európának majd minden egyéb Nemzetei.” (TORDAI Sámuel, *Svétziai grófné G**né aszszony élete. Elöl-járó Beszéd*, Kolozsvár, Református Kollégium, 1772, I.); Dugonics Andrásnál még a honfoglaló idők Morvaországa is „pallérozottabb nemzettség”, mint Árpád népe. (DUGONICS András, *Szittyiai történetek, Második Könyv, A Magyar útban történtek*, Pozsony-Pest, Fűskúti Landerer Mihály, 1808, 78.)

58 „[M]ég a’ régi időkben-is nem volt a’ Magyar Nemzet oly durva, hogy jeles tselekedetei, a’ leg pompásabb és pallérozottabb kényes Nemzeteknek-is, például ne lehetett volna.” (BÁRÓCZI Sándor, *Kassánda. Elöl-járó beszéd*, Pest, Trattner, 1793, XIV.)

Más „pallérozott Nemzetek” példájára, a kifinomult, szelíd csinosodottságra hivatkozik politikai szónoklat, egyházi prédikáció és raboknak szóló keresztény erkölcsnevelő irat egyaránt,⁵⁹ de a nők jelentőségteljes szerepe is szépen kirajzolódik a korpuszban, mely téma kapcsán az egyik találat – a stadiális fejlődést tükröző polc-metaforával, illetve a méltóság, csinosodás, szelídülés, illendőség, társiaság frázisaival – rendkívül kifejező: „Az újabb kor-szellem, még magasabb polczra emelé a nőnemi méltóságot. Általános csinosodása ’s szelídülése az erkölcsnek, valami magasabb, illendőbb szellemet ada, kivált a két Nem, egymással társalkodási körének”.⁶⁰ A jakobinus kultúrreformer Laczkovics János egyik jegyzettörédéke még ennél is koncentráltabban mutatja fel a diszkurzív logikát és a fő motívumokat: „a manufaktúrák’ felállítására, fabrikáknak számítására, kereskedésnek elterjesztésére, más hasznos mesterségeknek gyakorlására, és a szép tudományoknak ki-pallérozására több idomos ’s alkalmas emberek vályának”.⁶¹ A kérdés megint csak az, hogy az „idomos ember” – miként pár évtizeddel később Kis János fordításában a „kisikárlott világ’ embere” – rokona-e itt a műkedvelő, széles látókörű, árukkal avagy eszmékkel kereskedő brit gentlemannek.

A csinosodás jóval egyértelműbben azonosítható nyelvezete a nagy politikusok közül elsősorban Széchenyi István nevét jelenti.⁶² Kissé váratlanul megjelenik azonban a nagy politikai rivális, Kossuth Lajos is az adatbázis vizsgálati mintájában, egy meglepően adekvát ifjúkori szövegrészletében: „Közép s nyugoti Asia és Aegyptus volt a pallérozottság s csinosodott erkölcsök jókori bölcsője. De amidőn ezen nemzeteket esmérni tanuljuk, már az erkölcsök puhasággá változtak. Görögországot, Siciliát és Italiát úgy írja le a historia, mint barbarus és pallérozott jövevények elegendes lakóhelyét.

59 LACZKOVICS János, *A Magyar-ország gyűlésiben egyben-gyűlt méltóságos és tekintetes nemes rendekhez 1790-dik Esztendőben tartott Beszéd*, 1790, 180; FEJÉR György, *Mostani idők’ szükségéhez alkalmaztatott vasárnapi, ünnepi, és alkalmazosságbeli beszédek*, I., Pest, 1818; BÍRÓ Márton, *Erkölti keresztény oktatások különösen a fenytő házakban raboskodóknak remélhető meg-jobbításokra*, Kolozsvár, 1819, 452.

60 Kovács Pál, *A’ nevendék nőnem*, Pest, 1833, 8. Egyéb példák: „Minden pallérozott nemzet az aszszonyi nemet örökké nagy betsületben tartotta[.]” (N. N., *Mindenes Gyűjtemény*, Komárom, Wéber, 1789, 78.); „Mihellyt az Útas Austriát elhaladja, a’ népet szemlátomást pallérozottabbnak, és barátságossabbnak lenni tapasztalja: kivált az Aszszony-nem igen emberséges, társalkodó, tsinos, és a’ szolgálatra serény[.]” (MÁTYÁSI József, *Ötvenkét jó nappól mulatságos egy óra, vagyis: Frankfurti utazásom*, Szeged, Széphalom Kör, 1927 [1792], 82.)

61 LACZKOVICS János, *Jegyzetek = A magyar jakobinus mozgalom iratai I.*, kiad. BENDA Kálmán, Bp., Akadémiai, 1957 [1791], 155. Az ezekben az időkben a jakobinusokhoz közelítő radikalitással gondolkodó, az államelmélet kérdéseit illetően is felettebb lelkes ifjú Kazinczy egyik *Orpheusbéli* fordítása szintén sokatmondó: „Végezetre úgy vélném hogy a’ még vad Népek kemény Törvényekre vagyon szüksége: a’ szelíd, tudományos, pallérozott Nemzetnek pedig lágyra.” (KAZINCZY Ferenc, *Folytatása a prussz király elmelkedéseinek a törvény-szabásról*, Orpheus, Kassa, Landerer, 1790, 353.)

62 *A Hitel* (Vö. TAKÁTS József, *Metaforák, elbeszéléssémák és politikai nyelvek a Hitelben* = T. J., *A megfelelő ötvözet. Politikai eszmetörténeti tanulmányok*, Bp., Osiris, 2014, 111–134.), újabban a *Hunnia* (Vö. VELKEY Ferenc, *A nemzet szabadsága és/vagy csinosodása: Széchenyi Hunniájának érvszerkezete* = „*Politica philosophiai okoskodás*”, i. m., 259–266.), de saját kutatások szerint egyéb művei, főként a *Pesti por és sár*, és egyáltalán egész életvitele kivételesen szépen mutatja az összefüggéseket. (Bővebben: BODROGI Ferenc Máté, *Széchenyi István és a gentlemanek nyelve*, It, 2011/2, 150–176.)

Azonban ezen tartományok, kiváltképpen Görögország, nemsokára az Asiát elkényeztetett puhaság s az éjszaki vadság közt fekvő gyönyörű középhegységbe látjuk, hol az atticus pompa bájolóvá teszi a valódi férfiúságot. Imitt amott a Földközi tenger partjain Európában és Ásiában *mivelt nemzetek* laktak, a többi világ egészben barbarus volt.⁶³ Egyben van itt szinte minden: a művelt–barbár ellentét vezérfogalmi (csinosodott, pallérozott, művelt vs. vad, barbarus), az elpuhultság–narratív luxuskritikája, illetve a mértékteljes középhegység esztétikája, mely a férfiasságot finoman és szelíden kellemtelivé, elragadóvá, vonzóvá, vagyis „bájolóvá” teszi. Az ifjú Kossuth e megfogalmazása egyben rámutat a *graciozítás* csiszoltságbeli alaptényezőjére is.

Akorabeli folyóiratcikkekkel illetően Kármán József *Urániája* és a *Mindenes Gyűjtemény* mindenképpen megemlítendő. Az előbbivel – különösen és természetesen benne is *A' Nemzet' Tsinosodásával* – már bőven foglalkozott ilyen szempontból is a kutatás,⁶⁴ utóbbi szövegbázis felfedezése pedig, noha újabb fejleménynek számít, szintén jól tükröződik a friss szakirodalomban.⁶⁵

A *Tudományos Gyűjtemény* már 1817-es első lapszámának előszavában a Magyar Nemzet „csinosulásáról” értekezik (IV–V.),⁶⁶ a rögtön erre következő első, *A' Nemzeti Culturáról közönségesen 's a' Magyar Nemzet' Culturájáról különösen* című tanulmány szerint pedig a nevelés, a vallásosság mellett a kereskedelem a legfontosabb eszköze a nemzetszintű csinosodásnak,⁶⁷ mely által más nemzetek a „kimíveltetés” magasabb

63 KOSSUTH Lajos, *Összes Munkái VI., Ifjúkori iratok 1819. július 5 – 1837. május 3., 14. [1825–27?]* Kelet nélkül: Kossuth egyetemes történeti munkájának töredékei, kiad. BARTA István, Bp., Akadémiai, 1951, online: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Kossuth-kossuth-lajos-osszes-munkai-1/kossuth-lajos-osszes-munkai-vi-AC0D/ifjukori-iratok-1819-julius-5-1837-majus-3-AC2E/14-182527-kelet-nelkul-kossuth-egyetemes-torteneti-munkajanak-toredekei-B2E3/az-ovilagi-tortenetek-a-teremtestol-a-nepvandlerlasig-B2EA/masodik-idoszakasz-a-nemzetek-felallastol-nagy-sandor-halalraig-vilag-teremtese-1809-ik-esz-tendejeto-3360-ikig-B2F2/pallerozodas-cultura-B2FF/> (Letöltés ideje: 2019. augusztus 21.)

64 A legátfogóbban, a többi alapvető szakirodalmat illetően is iránymutatólag: DEBRECZENI, *Tudós hazafiak...*, i. m., 429–487. *A' Nemzet' Tsinosodásában* Fórizs Gergely a populárfilozófia (organikus) kultúrevolúciós távlatát pillantja meg, a szerves kifejlődés programját, melyben az öngondolkodás a szerves felvilágosodás formája, s melyben az eredetiség-elgondolás sem nem valamiféle romantikus, sem nem tartalmi eredetiséget, hanem populárfilozófiait jelent. (Bővebben: FÓRIZS, *Kontextusok...*, i. m., 135, 142, 145.)

65 Kovács Ákos András regisztrálja, hogy a lap tárgya a luxusról, a kereskedelemről is, az egyik cikk címe pedig *A' Magyar Nemzet' pallérozásának felsőbb léptetője* címet viseli (Kovács Ákos András, *Volksaufklärung és politikai nyelvek Magyarországon a 18–19. század fordulóján = „Politica philosophiai okoskodás”, i. m., 175–192, 188.*) Takáts József szintén közelíti a periodikát a csiszoltsághoz, kiemelve Kovács Ferencnek a magyar nemzet pallérozási programjáról írt cikksorozatát. (TAKÁTS, *A csinosodás politikai nyelve, i. m., 156–157.*)

66 A hivatkozott oldalszámok a továbbiakban minden korabeli idézet után zárójelben, a kurzívált kiemelések minden esetben tölem – B. F. M.

67 „A' különbözőféle Szerzés nem különben fő eszköz a' nemzeti Kimíveltetésre. Ez által gyűjtik össze leg többnyire a' polgár társok az ő élelmekre, öltözetekre, 's lakásokra szükségeseket [...] A' kereskedelem tulajdon képp' nem szerzés, hanem a' szerzeteknek csere által, vagy pénzért való *közösítése*. A' kereskedelem *nemzeti kimíveltetés'* fő eszközének esmértetett minden időben. [...] a nemzeti kimíveltetés főképp' elősegítetik a más nagyra mentt nemzetekkel *közösülés* által. [...] A' *más csinosult nemzetekkel közösödés* a' karakternek némünémü hajlékonyságai, az erkölcsöknek és szokásoknak némelly módosulást is szerez, 's így a' nemzeti kimíveltetésre igen alkalmas.” (23–26.)

„poltzára” juttathatják a magyart. Horvát József Elek két évvel később megjelent cikkében⁶⁸ szintén alkalmazza a polc-metaforát, alaptézise pedig, hogy minél inkább „palléroztatik valamely Nemzet, mennél magasabbra lép a cultura állapotjában, annál csinosabbnak kell lenni nyelvének.” (54.)

Alsó Szopori Nagy Pál Mendelssohn Bildung-felfogásának kétosztatúságára emlékeztető, ám azt jócskán felforgató módon különválasztja a *politúrát* (*Politura Moralis*) mint „erkölcsi hajlékonyságot”, „dísz”, „fényt” a kultúrától (*Culturam Intellectus*), mely a „tudományos csinosodást” jelenti nála.⁶⁹ A német kompenzatorikus logikát idéző okfejtés szerint a magyar „bátran megmérkezhetik akár mellyik Európai *cultus*, *csinosodott gebildet* Nemzettel”. (43.)

Faddy Kristóf *A' Vitéztség csak a' Nemzeti Csinosodás által dicsőíti meg a' Nemzetet tökéletesen* című írásában abból indul ki, hogy a „vitéztség” csak a kultúra (*Cultura*) által léphet olyan fokra („magosra”), hogy egy nemzetet „nevezetessé” tegyen. (46.) A felvilágosodással szövetkezett csinosodás nála „vadságszéllesztő” hatású, mely kizárólag a testi és lelki erők „czélarányos” kiműveltetésével létesülhet, „egyarányos és szelíd folyású, tsendes” boldogságot ajándékozva. (47, 49.)⁷⁰ Az anyanyelv kultúráját és csinosodást hordozó szerepe nála is lényegi, jelentőségének megfogalmazása pedig gráciás retorikával történik.⁷¹

Kis János az *ízlésről* értekezve fogalmazza meg a csinosodás gondolkodásmódjának koncentrált kivonatát,⁷² Grynaeus Aloyz pedig a társias emberre apellálva figyelmeztet az „udvariság” és „manérosság” elengedhetetlen, nemzet-szintű szerepére, mely a „vadat” megkülönbözteti a „mívelttől”.⁷³ A *Tudományos Gyűjtemény* utolsó kiemelő tanulmányában Bene Ferencz egy már emlegetett sajátos kontextusban,

68 HORVÁT József Elek, *A' Nemzeti Csinosodásról*, TGY, 1819/XII.

69 ALSÓ SZOPORI NAGY Pál, *Érdeket a' Magyar Nemzeti Csinosodásról*, TGY, 1823/XII.

70 Érvvezetésében „[a] tökéletesedés az a' nemes tulajdona az embernek, melly ötlet megkülönbözteti minden más állati valóktól, és egy hatalmas rugó által kényszeríti szüntelen minden ereinek *kiformáltatására*. Már pedig a' józan észnek oktatásából tudjuk, hogy a' valódi *csinosodás* avagy kiformáltatás legfőbb disze 's becse legyen az emberi nemzetnek, ez pedig nem a' hiú ragyogást, nem a' pazarló luxust, nem a' minden egyebet láb alá tapodó nagyra vágyást, nem az országokat 's nemzeteket lerontó, és igába döntő hatalmat, hanem egyedül az észet és szívet ügyeli.” (46.)

71 „[V]ajha a' Magyar jelesebb Szüléktől származó Kisdedek már életek zsenéjében Anyanyelveket megismérni, és gyengye ajakikról tisztán 's tökéletesen ömledeztetni tanulnák! nem sokára annak *kellemeitől egészen megbájtoltván* sokkal nagyobb ragaszkodással simulnának Honnyokhoz 's Nemzetekhez.” (52.)

72 „[S]zükségtelennek tartom említeni, hogy itt csak olyan emberekről lehet szó, kiknek ízlése ki van mívelve, kik tsinos és virágzó polgári társaságokban 's olyan időben élnek, midőn az erkölcsök kipalléroztattak, 's az ízlés a' tudományok által megtisztított.” (Kis János, *Az ízlésről*, TGY, 1825/VIII., 86.) Kis Jánosról szóló, témánk szempontjából releváns, friss és nagyívű tanulmány: HÖRCHER Ferenc, TÓTH Kálmán, *The Scottish Discourse on Taste in Early 19th-Century Hungary = Anthropologische Ästhetik in Mitteleuropa 1750–1850*, Hg. BALOGH Piroska, FÓRIZS Gergely, Göttingen, Wehrhahn Verlag, 2018, 253–290.

73 GRYNÆUS Aloyz, *Az Udvariságnak, és józan Manérosságnak szükséges voltáról*, TGY, 1827/IV., 58–61.

az egészségnevelés távlatából beszélve fejti ki a higiénia és a csinosodás kapcsolatát⁷⁴ egy különösen plasztikus metaforasor segítségével.⁷⁵

A *Felső Magyar-Országi Minerva* 1825-ös előszava a „helyes ízlés’ csinos köntöséről” értekezik, az ezt követő, *Az Ízlésről* című közleménynek pedig alaptézise, hogy „kimívelődésről”, „csinosodásról” az ízlés fogalma nélkül aligha beszélhetünk. (14.) A csinosodás „lépcsőiről” van szó itt is a stadiális szemlélet jegyében, melyen a „*kisikárlott* ízlésű nemzetek” más-más fokon állnak. (21.) Egyik végkövetkeztetése, hogy az ember az ízlését a természettől kapja ajándékba (vö. inward form), ezt pedig „azon mérték szerint, mellyel nekünk adatott, kicsinosíthatjuk”. (23.)

Balajthy József a kereskedés általa is kulcsfontosságúnak tartott gyakorlatairól,⁷⁶ Varga István pedig a tökéletesedésről gondolkodva beszél immár ismerős módon;⁷⁷ a fontosabb, mások által is kiemelt⁷⁸ traktátust azonban Magda Pál jegyzi.⁷⁹ *A’ Culturáról* című hosszas írását Magda azzal kezdi, hogy nincsen tiszteletre és szeretetre méltóbb a „humanitás méltóságát” viselő embernél, akinek ellentéte az az ember, aki minden nevelés és műveltség nélkül „elvadul”, mert „eltávozik a’ természettől”. (562.) Az organikus természet tehát itt is eredendő benső lényegként áll elő, amelyet ki kell teljesíteni magunkban, akinek pedig ez sikerül, az „az egész emberi-nemzetnek díszére szolgál”, vagyis kvázi-műalkotásként ő maga lesz közössége dekoruma. Testi és szellemierők „harmonice” kifejtésében itta praktikus életbölcesség értelmében vett,

74 „[A]’ mivel életnek szoros egybekapcsoltatása a’ Hygieia’ előmenetelével, melly a’ társaság’ alsóbb poltzán alig ösmeretes, a’ mivelődés által pedig a’ tudományok’ és mesterségek’ előmenetelével együtt fejlődik ki.” (Ifj. BENE Ferentz, *A’ Miveltség (Civilisatio) befolyása a’ Közönség’ élete és egészsége fentartására*, TGY, 1833/II., 45.)

75 „[L]átjuk, miként gyarapodnak az álatok, sőt plánták is nevelés, *megszelidítés* által, úgy annyira, hogy idővel tsak a’ természet’ tanult búvárra ösmerheti meg azoknak eredeti fajait. [...] az álat’ nagysága és színe megváltozott, husa megpuhult és emészthetőbbé lett a’ házi nevelés, a’ fajak vegyítése, a’ nyöstények’ elválasztása, a’ kanok’ kiheréltetése, külön eledel és ital által. Hasonlóul jól tudja minden kertész, mi módon változik a’ kőkény mézes szilvává, a’ fanyar vad alma finom gyümöltsttsé, és a’ mérges plánta, mint a’ földi alma, nemzeti eledellé.” (46.)

76 Balajthy az ókorból hoz modellértékű párhuzamot: „Még akkor a’ pallérozatlanóság’ durva állapotjába volt Afrikának nyugoti része [...] a’ kereskedő Fenícia pedig közli az írás- és néphez alkalmazta tott számolás’ mesterségét a’ nemzetekkel, és ez által a’ pallérozódásra leghatalmasabb eszközöket nyújt. [...] mesterségek, tapasztalások, bölcsességek, a’ föníciaiak miatt a’ görögöknél sebes lépésekkel ment-elő a’ pallérozódás”. (BALAJTHY József, *A’ Kereskedésnek a’ régi Nemzetek’ kippallérozódásokra való befolyásáról*, FMM, 1827/3, 1107–1108.) A cikk arra jut, hogy egy nemzet csak háború és kereskedés által „közölheti a’ maga interesszjét” más nemzetekkel, ezek közül pedig nem vitás, melyik a’ követendő út. (1113.) Ugyanebben a’ számban Terhes Sámuel is azzal dicséri Németországot – amely „maga elégvolna egypallérozott világnak” – hogy ota „kereskedésnek minden ága virázkik”. (TERHES Sámuel, *Hazaifüi szó, idegen nyelvű Lakos Társaimhoz*, 1366.)

77 „Nem lennének vad és durva, csinos és pallérozott Nemzetek, ha az Emberi-nemzet a’ tökéletesedés útján nem állana.” (VARGA István, *A’ Tökéletesedésről*, FMM, 1827/3, 1243–1245.)

78 MILBACHER Róbert, *A’ „nemzeti v. egyetemes” kérdés fölvetése mint csapdahelyzet*, Litera, 2017. július 29., <http://www.litera.hu/hirek/milbacher-robort-a-nemzeti-v-egyetemes-kerdes-folvetese-mint-csapdahelyzet> (Letöltés ideje: 2019. augusztus 21.)

79 MAGDA Pál, *A’ Culturáról*, FMM, 1826/2.

tehát *fronétikus* „okosság” (olykor „ügyesség”, „hasznos ismeret”) a legfőbb támasz,⁸⁰ mely az ízléssel, vagyis az emberi lélek „esztétikai kultúrájával” is kölcsönhatásban áll, „nyájas urbanitást”, erkölcsöt, mértékletes önkontrollt (*modestia*) eredményezve. (565.) A cikk a pásztorról, szántóvetőtől, mesterembertől, katonától, paptól és kereskedőtől ugyan azt kívánja: művelődjön, és így váljon érdemes tagjává („Bildungsbürgerévé”) a közösségnek: váljon *cultus* [kulturált] pásztorrá, *cultus* katonává, *cultus* kereskedővé.⁸¹ Magda a „míveltség” három „léptsőjét” különbözteti meg: az alsón állnak a „vad-emberek”, a másodikon haladnak a „civilizátus-emberek”, a harmadikra pedig az „erkölcsi-emberek” jutnak fel. (573.)⁸²

Periodikák szintjén aligha nem az az *Erdélyi Muzéum* a legjelentősebb a magyarországi politeness-recepció és -adaptáció tekintetében,⁸³ amely valóságos pedagógiai szakfolyóiratként mindenszámba több, szorosabban a csinosodás diskurzusához tartozó cikket, sőt fordítást is tartalmaz. A legmarkánsabb téma elapban a nevelélmélet.⁸⁴ Az 1815/3-as számban Kis János egész blokkot készít a csinosodás szellemében, amelyben érdekes módon jócskán hangsúlyt kap a német típusú kompenzatorikus „ellenbeszéd” újabb magyar applikációjaként a nyers és darabos, ám erkölcsös és őszinte magyarság apológiája, de a kereskedelem fontossága is jellemzően előkerül itt is.⁸⁵

80 Magda – a puszt elméleti tudás (*szófia*) ellenében – a *fronézis* egész kis definícióját adja a „hasznos okosság” általa használt kifejezését taglalva, a mennyiben az „a tapasztalás, oktatás, olvasás, és elmélkedés által gyűjtött esméretekben áll. Hogy okos légyen az ember, nem éppen szükség, hogy sokat tudjon, hogy tudós legyjen. — Sok tudós ember van, a' kinek okossága nincs – a' ki sokat tud, de haszontalan dolgokat.” (567.)

81 Utóbbihoz lásd még: „A' Cultus kereskedők nem csak azt tudják, a' mit a' közönséges kereskedő is tud, mit, hol kell jutalmasan venni, millyen árron 's mi módon haszonnal eladni; hanem az alkalmatosságot is tudják használni a' Culturának és a' megvilágosodásnak elterjesztésére”. (572.)

82 Megjegyzendő, hogy Mendelssohnra emlékeztetően elkülöníti egymástól kultúra és pallérozottság fogalmait, a mennyiben utóbbi egyfajta „külső kultúrát” jelent csupán, egyfajta „csillámló fényt”. (563.) Magda munkája végén egy Kant-fordítást közöl, mely jellemzően arról szól, hogy az ember csak nevelés által az, a mi. (576.)

83 Kis János összeállításában például a *Spectator* („Az anglus Szemlélő”) című angol folyóiratból közölt fordításos kivonatokat (1817/7; 1817/8.), bemutatva szerkesztőiket is, Steele-t és Addison-t. A szintén fontos Hume írásainak egyes részleteit is parafrázálja.

84 Szász Mózes cikksorozatban értekezik az ókori nevelési módozatokról (Szász Mózes, *Egyiptomiak', perzák', görögök', és rómaiak' nevelése módja*, EM, 1816/5, 1817/6.); Szilágyi Ferenc az intézményi és a házi magánnevelés összehasonlításakor írja, hogy az iskolák az „emberiség műhelyei”, melyek nélkül „vadi állapotban, vagy a' hoz igen közel, maradott volna az emberi nemzet.” (SZILÁGYI Ferencz, *A' közönséges iskolai nevelésnek, a' házival összehasonlítása*, EM, 1817/6, 110. Vö. még: „Az embernek ez életbeli rendeltetése az, hogy ügyes, hasznos, és önnön helyére illő társasági tag legyjen. Az iskola maga is egy kisdud köztársaság, mellyben a' nagy társaságnak tartozási kicsinyben gyakoroltatnak.” (115.)) Fontos adalék, hogy külön szerkesztői jegyzet emeli ki a téma fontosságát: „A' kiadó nagyon örvend, hogy ezen Czikkelynek érdemes Írója, közöttünk a' Nevelés iránt felszóllalt.” (137.) A szerkesztői megjegyzés jegyében külön cikk szól például a fiúgyermek neveléséről: Gróf Mikó György, *Rövid megjegyzések, egy férfi-gyermek' neveléséről*, EM, 1817/7.

85 *A Mit nyerne 's kicsoda veszedelemben forognak a' nagy városi lakosok?* című cikke (EM, 1815/3, 11–13.) markáns erkölcskritikát fogalmaz meg, de ehhez hasonlóatosluxuskritika szervezi a következő írást is (*Hová lett a' magyar nyájasság*, EM 1815/3, 15–16.). *A' hazaszeretetről* címűben Kis János a helyes kereskedelem alapvető jelentősége mellett érvel, a mennyiben a „szorgalmatos” és kereskedő nemzetek a maguk urai. (22.) A munka a gyarapodás és a „csinosodás” záloga egyéni és

Buczy Emil a *tónusnak*, vagyis egyfajta identifikáló erejű stílusnak a fogalmát elemezve mondja, hogy „a mívelt tónus a kisebb elméket is fényre segíti” (104.), s kifejti, hogy a nemzeteknek is van, szerencsés esetben, „csinos” tónusa. (105.)⁸⁶ Horváth János a becsületes emberről bölcsekedve a grácia konceptusát és retorikáját alkalmazza,⁸⁷ Szász Mózes pedig újabban cikkében az okos élet szabálya iról értekezik, ahol az „okosság” az egész lapra is egyöntetűen jellemző frónétikus tudásként, széles látókörű talpraesettségeként, gyakorlatias, ám igényes tájékozottságként értelmeződik.⁸⁸

A csinosodás diskurzusának korabeli átfogó érvényét jól mutatja, hogy még Molnos Dávid látszólag teljesen más, földrajzi érdekeltségű publikációjában is beszédtényező,⁸⁹ a Múzeum utolsó publikált írása pedig jellemző módon egy neveléselméleti bölcsekedés.⁹⁰ A szerkesztő Döbrentei Gábor három legfontosabb cikke egyformán árasztja az illető világlátást, sőt, a politeness-társiasság és -kritika körüljárásával messzebbre is jut kortársainál. *A' társalkodásról* című írás olyan „megvilágosodott elméjű”, „hajlékony karakterű”, „díszes és kellemes pallérozottsággal bíró” személyekről szól,⁹¹ akiknél a társalkodás valóban hitelesen tud működni, s akik másoknak „tetszenek, gyönyörűséget hoznak”. (167.) *A' míveltség' becse, 's a' haza' szeretetének nemes volta* című közlemény egyetértő nyílt válaszevél a *Felső Magyar-Országgi Minervát* szerkesztő Desseffy József magánlevelére: „Az a' társalkodási felsőbb csínosság, az életet kedvesebbé tevő kimívelt érzése a' Szépnek, mellynek illő kifejtésével a' szép Művészségek a' Jó iránt is bennünket érzőbbekké tesznek; mind ezek mennyivel kívánatosabbak, a' vad hajlékonytalan miveletlenségénél.”⁹² A kritikáról

nemzeti szinten is, ebből jön a „haza fiúi indulat is”. (23.) *A' magyar nyersség és darabosság* című közlemény szerint bár „durva” és „bárdolatlan” a magyar a külföldiek szemében, de „lélek erejének” és a „haza fiúi indulatnak” ezek a gyámolai, tehát a kritika voltaképpen dicséret, a köznép szilajsága pedig „egyenes szívűségének” és „jó lelkűségének” a jele. (28–29.) *A Miért szükséges a' tudományokat és szép mesterségeket virágoztatni?* című cikk az ép testben ép lélek igazságát idézi fel, s leszögezi, hogy az „elpuhulás” ellen az újabb idők „kimívelődése” tett sokat Európában. (38.) A helyes kereskedés fundamentális jellege ebben a szövegben is kiemelt nyomatékokat kap: „Csak okos és értelmes szorgalmatosság által lehet a' fábrikákbeli és egyéb kézműveket megneemesíteni 's a' kereskedést messzebb terjeszteni. Az Európai pallérozott Nemzeteken a' tudományok lelke nyugszik.” (39.)

86 BUCZY Emil, *Értekezés az elmének magas kifejtődése körül, az ízlés' munkájában*, EM, 1817/7. A tónus e fogalmáról bővebben: S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Bp., Balassi, 2005, 373–381.

87 Vö. „Vajha bájos vonásiannyiszíveket hassanak-meg, mint a' mennyiszemeket vonszhatnak magokra!” (HORVÁTH János, *Betsületes Ember' Képe*, EM, 1817/8, 131.)

88 SZÁSZ Mózes, *Okos élet' Reguláji*, EM, 1817/9.

89 Vö. „A' földszíne ismeretének kelleme, szüksége, és vonzó ereje a' mívelődéssel együtt kezdődik. A' miveletlen ember' ismerete csak a zon helyre terjed-ki, mellyben lakik, 's legfennebb még a' szomszédságra, mellyel vagy vadászó, vagy legelő kerülete' nagyságáért verengett, 's minthogy a' mívelődés későre kezdődik, innen a' földszíne' ismeretének első okai a' hadakozás és kereskedés. A' pallérozódás mellett is ezek a' legfőbb okok.” (MOLNOS Dávid, *Rövid előadása, micsoda lépések tettek eleitől fogva a' földszíne' megismerésére, mennyit ismerünk abból, és mi vagyon még hátra?*, EM, 1817/9, 117.)

90 TELEKI József, *Gyermekeim neveléséről való gondolataim*, EM, 1818/10.

91 DÖBRENTEI Gábor, *A' Társalkodásról*, EM, 1817/6, 166.

92 DÖBRENTEI Gábor, *A' míveltség' becse, 's a' haza' szeretetének nemes volta*, EM, 1817/8, 47. Döbrentei a civilizációs, mintakövető politeness távlatából némileg meglepő, ám az organikus politeness tekintetében érthető módon kiemeli, hogy a pillanatnyi magyar „cultura” jórészt „hamis”, mert a külföldit utánozza megfélekedve saját gyökereiről. (50, 75.)

értekezve azt írja, hogy a „vad zsenialitást” a kritika és ízlés „simítja ki”,⁹³ illetve, hogy a jó kritikának „csinos érzés, megtisztult értelem ismertető jele”. (168.)

Aurora-politeness

A csinosodás további, közvetettebb szövegnyomainak lajstromozását, ezek további szétszálazását célszerű e ponton lezárni.⁹⁴ A fentebb elővezetett szemelvények a vizsgálati kérdésfeltevést tekintve önmagukban is megállják a helyüket, ám itt és most azért kellett, hogy együttesen megrajzolják az *Aurora. Hazai Almanach* című nagyhatású szépirodalmi évkönyv transztextuális világát. Az *Aurora* közvetlenebb peritextusainak csinosodás-jellegéről máshol már szóltunk,⁹⁵ e tanulmányon belül pedig a benne megjelenő szépirodalmi szövegek nyelvi csinosodás-kódjait, tematizációit vesszük sorra. A szóban forgó, 1822-től 1837-ig évenként megjelenő szövegtörzset leendő papír alapú és elektronikus forráskiadásának (*editio minor*) sajtó alá rendezőjeként a szövegkritika szintjéig meg kellett ismerkedni a zanyaggal. E munka közben gondunk volt arra, hogy az egyértelmű és látványos csinosodás-szöveghelyeket egybemásolva a narratív tartalomelemzés alá vessük a gyűjtést. Az analízis során a következő kulcsszavak kerültek elő leginkább: *finomság, báj, kecs, méltóság, kellem, polgár, ízlés, úriember, pallérozottság, csinosodás, művelt, grácia, nyájas, szelíd*. Ezeket az itemeket végigfuttatva aztán az egész feldolgozott szövegbázison, s kigyűjtve a benne foglalt locusokat, láthatóvá vált a – legalábbis megközelítően – teljes nyelvi politeness-dimenziója az *Aurora* textusok összességének. Az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport elektronikus szövegkiadási elveinek egyik alapfogalma a *szövegmező*, mely az egymással tartalmi kapcsolatban álló szövegforrás-részletek, önálló szövegforrások összességét jelenti.⁹⁶ E kapcsolaton túl a narratológiai analízis általunk alkalmazott kulcsszavazós technikájával megképződött tehát egy annak itemjeit kiegészítő sokszerzős *szómező* is, diszkurzíva jellegű

93 DÖBRENTÉI GÁBOR, *A Kritikáról*, EM, 1817/9, 161.

94 A továbblépés előtt még annyit érdemes kiemelni, hogy a korszakban éppen megszülető magyarországi esztétika tudományágának szintén kiemelten fontos összetevője a politeness-hagyomány. Az úttörő Szerdahely György Alajos esztétikájában a humán művészetek beszédes jelzővel *nyájas és csiszolt művészetek*, amelyeknek egyértelműen a humanizáló, civilizáló hatásuk a lényeges. A csiszoltabb emberré, erényes polgárrá válás itt a társadalom ügyeiben való tájékozottságot feltételezi, vagyis politikus módon értelmeződik. (Vö. FÓRIZS Gergely, *Szerdahely György Alajos Aestheticájának alapelvei*, It, 2013/2, 191–196.) Mint Fórizs meggyőzően bizonyítja, mindenekforrása a 18. századi angol–skót kritikai hagyomány mellett a filozófia i eklekticizmus antikvitásig visszanyúló öröksége, illetve ennek korabeli újrafogalmazása, a mártöbbször emlegetett német populárfilozófia. Amivel módosíthatónak véljük Fórizs álláspontját, csupán annyi, hogy talán felesleges annyira kettéválasztani a z angol–skót távlatot a populárfilozófiáitól, mint ő teszi, hiszen igen komoly hatástörténeti kapcsolatok tapinthatók ki közöttük.

95 BODROGI Ferenc Máté, *Az Aurora: Hazai almanach mint (zseb)könyvtárgy*, Alföld, 2017/2, 67–84, 75–78.

96 Vö. http://deba.unideb.hu/deba/ka/zinczy_muvei/fogalmak.php (Letöltés ideje: 2019. augusztus 21.)

globális koherenciát körvonalazva. Mindez pedig nemcsak a minta egészére, hanem az egyes évfolyamok kisebb szövegegységeire külön-külön rávetítve is igaz. A végeredmény egy meglepően nagy szemelvénygyűjtemény lett, amelynek teljes publikációja papíralapon szokatlan és nehézkes lenne. Így a lapokon „csupán” egy válogatást adunk közre, minimális kontextualizálással, mivel éppen az a lényeg, hogy ezek a citátumok pusztán a létük által sorolható bizonyos eszmetörténeti tradícióba.⁹⁷ Tesszük ezt azon legjellemzőbb aspektusok szerint, melyek egyúttal csoportosítják, rendezik is a kapott konglomerátumot – annak bizonyosságaként, hogy miként például az *Erdélyi Múzeum*nak vagy az *Urániának*, akképp az *Aurorának* is az egyik legfontosabb értelmezhetőségihorizontja valamiféle transzformált/adaptált politeness-hagyomány.

Bár Zentai Mária reformkori város-motívumot elemző tanulmánya arra jut, hogy a város szépirodalmilag megjelenített helye még inkább a luxus- és erkölcskritika tárgya, s nem válik a főhősök autentikus életterévé az *Aurorában* sem,⁹⁸ a mintánk felmutatja az urbanizációs civilizálódás ünneplésének – iróniát nélkülöző – reprezentációit is, jellemzően a ’kellem’, ’ízlés’, ’csinosság’ jelzői által.⁹⁹ Az ízlés fogalma, mely a zíméntiaspektushoz is kötődik, az egyik leggyakoribb lauditív szövegszervező elemet jelenti a korpuszban. A három, talán legkifejezőbb példából az első a fenséges, ám nem hivalkodó ízléses kellem polgári megvalósulását dicséri: „Gyönyörű út vezet az erdőbe, két felől terepélyes fasorok a’ gyalog menőknek hives lugosúl szolgálnak, középen a’ kocsi-út széles, ’s egyenes, jobb ’s balról a’ polgárok kertei finom ízléssel *mivelve*; ünnep-napokon itt körül belül pezseg a’ sok nép, de most minden körülmény olly csendes vala. Hallgatók arról, milly *felsőleges* sétálás esik itten.” (A33, 151.). A második az ízlés érzékenységgel való szerves kapcsolata t mutatja fel: „[vannak akik] a’ vígnemben találják gyönyörűséget, ám bár sokat lehetne felhordani annak megmutatására, hogy a’ *magasabb ízlésnek, képzett szívnek és tisztult érzéseknek* bizonyosabb jelét adja az, ki a’ csendesen borongó Musa’ keserveinél ellágyul és könnyez, ’s által engedi

97 A kontextualizálást ugyanakkor annyiban mindig elvégezzük, hogy az adott citátumok tényleg azt mondják-e nekünk, amivel szembesülünk, vagy netán például ironikusak, mint Kisfaludy Károly, amikor Kazinczy *Bácsmegey* c. levélregényét parodizálja: „Tegnap ismét a’ várhegyen valék; már nem tudom, a’ *szelid alkony* e, kísérve madarak’ zengzetitől, vagy más valami titkos előérzés *lányított* e meg: de minden tárgy életet nyere hevült képzetimtől.” (Aurora, 1825, 27.) A továbbiakban az Aurora-hivatkozások rövidítése: A25, 27.

98 ZENTAI Mária, *A város szerepe a kora reformkori magyar irodalomban*, ItK, 1999/3–4, 335–344.

99 Példái: „A’ két barát utazásra volt menendő, *műveltségi körét gyarapítani*; azért jövének a’ városba” (A30, 160.); „A’ rakpiacztól az elég tágas, egyenes, hason magosságu ’s *kellemes stílusban* épült házakból álló, Dorottya utca a’ téres játékszínpiaczra vezet.” (A34, 248.); „Ugyan Pollak ur’ műve a’ Ludovicea’ nagy palotája is, egyszerű *nemes ízlésben*.” (A34, 249.); „[A Ludovika katonai akadémia a ngolkertje] folyóival, gyönyörű helyzetű tavával, szigeteivel, függő hidjával, mulató házaival, népjátékaival, ’s a’ belé vivő hosszu ’s téres, ’s két felől magányos lakók’ szebbnél szebb kerteivel díszlő fasorjával a’ *legkellemesb* mulatóhelyek’ egyike” (A34, 251.); „’S melly hatásu lehet e’ tündérhajlék, midőn a’ világok’ ezrei mellett a’ két város’ színe fiatalság, *kellem ’s a’ fényűzés’ pompájában* tolong benne fel’ s alá!” (A34, 261.); „Pestnek legfényesebb nyilvános helyét csak tegnap láthatám, értem a’ városi hármas táncztermet. Nagyság, forma, márvány és aranyzás egész a’ feccsérleség, ’s *még is ízléssel* ’s nem halmazva: egy olly *gyönyörű egész*et adnak, millyenhez hasonlót aligha láttam.” (A34, 261.); „Maga a’ színház kisebb ugyan a’ városi nagy játékszinnél [...] de a’ *legnemesebb ízléssel* épült.”

magát azon édes kínos érzelmeknek, mellyeket egy bús elegia festeget, mint a' tréfák' 's nevetés' barátja". (A33, 339.) A harmadik pedig az ízléses nyelvhasználat érvényét nyomatékosítja, jellemzően elitista felhangokkal: „itt nem nógrádi vagy dunántuli, szegedi vagy erdélyi szőejtést hallani, ha nem azt a' tiszta, válogatott nyelvet, mellyet írónk irnak 's a' *szebb izletű társaságok* beszélnek. A' hős itt nem betyár, az erő nem durvaság, a' méltóság nem affectatio." (A34, 267.)¹⁰⁰

A kellemnek és méltóságnak a grácia fogalmában egyaránt benne lévő ereje szintén kiterjedt hálózatot alkotva jelenik meg az *Auróra*-ban, melynek politeness-dimenziója abban is megmutatkozik (hiszen nem feltétlenül kellene ezeknek a régebbi esztétikai jellegű kategóriáknak a csinosodás nyelvét beszélni), hogy a méltóság jelzője nagyon sok esetben össze van vonva a szelídség, mértékletesség dekórumával.¹⁰¹

(A34); „a' viziváros' házait jobb állapotban, utczáit tisztábbaknak, 's a' császárfürdőt, melly ismét régi magyar „alhévíz” nevét viseli homlokán, egy részt újra 's igen *csinosan* felépülve” (A34, 241.); „Felmenénk a' két casinót nézni. A' kereskedőké *csinos*” (A34, 256.). Példa a haladás-szemponitú kritikára: „Maga Buda' városa, mióta utolszor láttam, *csinosodott* ugyan, 's alvárosai valamivel kiterjedtebbek is, de a' *haladás* nem feltűnő.” (A34, 260.); „váltott lovakon felértem Pestre, az óriás léptekkel haladó városba, mellynek szokott porfellegeit, most egypár napos esőzés kellemesen enyhíti vala.” (A35, 189.); „Más nap több katonatiszt estelized egy debreczeni kávéházban, – így neveztetett legalább az a' füstverem, mellyben ültek.” (A36, 132.)

100 További példák: „Pedig kétséget szenved: ha ezen tulajdonságok az *ízlésre*, 's ennél fogva a' szép művészségre alkalmasok e?” (A22, 282.); „Lehet valakinek jó szíve és nagy tudománya, még is rossz *ízlése*.” (A24, 276.); „*Szép ízlésű* ruhája, bár kaczer inkább, mint szerény, mind e' mellett kellemes magaviselet” (A25, 158.); „Én pedig elviszlek tenger' szigetébe keletre. / Szózatosa ott a' csalogány, és berke virítóbb, / Lengedezőbb a' szél, szebben tündöklük az ég is, / 'S kis csemetén *nemesebb ízlés'* almái pirulnak.” (A26, 152.); „Vilmos hölgyénél jobbat nem nyerhetett; a' mi pedig szépségét illeti: Nagyságod' jó *ízlését* ismervén, bizonyosan tudom hogy tetszeni fog.” (A28, 135.); „mennyire tetszik Vilmosomnak a' fejr szín, hímezete *szép, izletes*.” (A28, 20.); „Louiset jó *ízlésű* de egyszerű ruhában az ablaknál leltem, a' tiszta őszi napot üdvözleni, és a' városi zavar on [forgatagon] semeit legettetni.” (A29, 331.); „Ebéd után Szegfy – Ottília' gyámatyja – látogata-meg bennünket 's kikocsiztunk a' hegyek közé, hol Várkonyi' szőlőkerté van, 's egy *ízléssel* készült borháza, vagy inkább őszi mulatója.” (A33, 329.); „Vagyon', tekintet', *ízlés', társalkodás' és barátság' kellemeim* kívül egy szívet mondhaték enyémnek” (A34, 199.); „A' casinói báloknak nincs párja! ott az ember egészen honn leli magát, még is fény és *finom ízlés* áradoz mindenén.” (A36, 41.); „De csak a' magam csekélyebb személyével. Illy bohó magyar lyanika hogy' bírna tetszeni a' komoly *angol ízlésűnek!*” (A37, 187.)

101 „A' Hős, *csendes méltósággal*” (A22, 97.); „Kinizsi szeme, diadalban gyönyörködő tekintet villámlék 's meg elcsendesedett, mint a' *hallgató méltóságu* Duna Visegrád alatt.” (A22, 133.); „Csattog az ég háborúja, de a' tetőnek cédrusa fenn áll 's *méltósággal* néz-le szá z törzsök-re” (A22, 138.); „Maga Árpád, ki egyébbkor fénygöz nélkül, de még is *méltósága* feltartásával, szokott a' köz gyűlésekben részt venni” (A22, 332.); „a' Király' tekintete, ki *tiszteletparancsló felséggel* lovaglott” (A24, 51.); „*szelid méltósága* 's nyájas de komoly tekintete által mindenek szívét megnyeri.” (A23, 51.); „*Szelid méltósággal* fogadé el Tihamér a' díjt” (A25, 114.); „a' Király állott *szertesugárzó méltósággal*” (A26, 246.); „S a' hadat intéző *szép méltósággal* imígy szól” (A28, 1.); „A' legnemesb, tüzesb 's kevélyebb Rómái lélek lakott e' testben, melly *szépségre, méltóságra* és *fennségre* azon istennék közé látszott tartozni, kiknek képszoبراikat Rómában csodálja a' világ.” (A28, 215.); „a' nagy Balaton' sima tükrébe szemlélhesse, melly ezüst szinnel voná-be a' *méltóságos* tó nagy felületét” (A33, 23.); „Azon hatás, mellyet *méltóságos*, deli alakja, fekete szemének tüzes, keresztülható pillantata, 's a' domború, nemesen büszke homlokán ülő komor

Aszelídség, nyájasság, báj, kecs, kellemvadságot és bárdolatlanúságot ellenpontosító tulajdonságjegyei a legnagyobb elemszámú almintát jelentik a vizsgálati mezőben, lépten-nyomon előforduló jelzőkként szervezik a karakter-, vagy éppen a táj-megjelenítéseket.¹⁰² Leginkább a nők ábrázolásakor használatosak,¹⁰³ de jellemző például – az érzékenység rokonnyelviségével jócskán keveredve – a Holdról való beszédben

felhők, *kellemes* járása, idegenszabású szűk öltözete, mindenkire, de leginkább a két leányra tevé, nem lehet semmi más, mint felette kedvező” (A33, 86.); „Komoly ’s nyugott méltóságban ül egy koronás fejű asszony’ képében a’ haza Virág’ mellszobra előtt, ’s azt az érdem’ füzérével koszorúzza-meg.” (A34, 269.); „E’ beszéd, *nemes méltósággal*, a’ mi Coriolánnak olly nagy mértékben tulajdona vala” (A35, 141.); „Az utasok’ vezére egy *komoly, de eleven méltóságú* ifjú vala” (A36, 284.); „azon magas *nyugalom*, melly *méltóságos* arczán elterült, ’s szemének *szelíd* aggodatlan tekintete, nem inkább Hellas’ valamelyik régi bölcsét gyanította volna velem” (A37, 26.)

102 „Mit is kívánhatna a’ szem *bájoló*bbat, mit kívánhatna a’ szív *kellemetes*bet, mint Fürednek környéke?” (A22, képleírás); „Még bámúlt Rózika szerzte szét a’ *bájos vidék’* gyönyörűségétől eltelve” (A29, 86.); „Int szelíden *bájvidékem*” (A29, 166.); „sötét fákból körülborongva az *alkony’ bájos fényében*” (A32, képleírás); „*csinos fekvésű domb*” (A35, 17.)

103 „szíveket *bájoló* szép Nem” (A22, 322.); „a’ *bájoló* Asszony kellemetes tekintete” (A23, 54.); „Auróra *nyájas* tekintettel ’s *csendes méltósággal* szövétneket és Rózsa füzért tartván kezében, fellebeg a’ föld’ színe.” (A23, VII.); „az *angyali-kellemű* Olivíának szelíd lelke mindig a’ jelenlét’ örömeihez *bájoló* a’ sötétlő visszaemlékezést” (A23, 187.); „a’ szertelen hév, melly a’ természetől *szelídre* alkotott asszonyisággal olly annyira ellenkezik” (A23, 175.); „Magyarország’ Geniusza és *szelíden bájleplét* lebbinti-el a’ szép művészetek’: tudniillik költés, muzsika’ és rajolás’ *geniuszairól*.” (A24, V.); „Rátholt’ egyetlen leánya, hölgyek’ virága, *kellemeinek* ezer *bájaival* kívánt a’ szíven diadalmaskodni” (A24, 143.); „Halomfy Íza’ *csendes kellemeitől megbájoltatván*” (A24, 171.); „s *elbájolva* a’ leány’ csuda szépségétől, szivhódító *kellemeitől* magas lángba csapongott indulatja” (A24, 261.); „Napról napra szokottabbá lön környülményeihez, napról napra bámulhatandóbb tulajdonok feledeztek rajta, ’s főkép a’ magas asszonyisággal párosult *lágvérzés*, ’s *nyájasság, szelíd* ábrándozatú fellengéssel szövetkezve *kellemesíték* őt.” (A24, 170.); „Mert hol keményhez *szelíd* járúl, / Hol *finom* az erőssel párúl, / A’ hang ott *bájoló kellem*” (A25, 216.); „szemérmes pirulással ’s *bájoló édességgel*” (A26, 247.); „a’ mennyet *lebájoló* sötétkék szemek” (A26, 29–30.); „ki a’ *jól nevelt* leány’ *nyájas*, lelkes társaságában csak hamar sejdíté az útát, mellyen a’ katona is *érzékeny* ember, ’s erkölcstisztelő maradhat” (A26, 22.); „az emberi kép centruma minden szépnek, onnan sugárzának ki minden *kellemek*, az a’ mágnés, melly után fordul a’ szem, onnan kap élelmet a’ képzetet” (A27, 238.); „A’ legfrisebb ifjuság’ *legbájásb* szépség’ ellenállhatatlan *kecse* ömlött-el ezen arcvonásokon, ezen alakon” (A28, 204.); „*Kellemelt* tánczola ’sa’ legkitetszőbb kedvteléssel.” (A28, 34.); „Megakará csókolni, de az asszony magát *bájoló kegyel* elvonta” (A28, 164.); „Julia’ *kecsei*, tündöklő, lelánczó megjelenése már hatott reája” (A29, 308.); „Férfiak, vagy asszonyokban lehet e inkább remélni, hogy találhassuk ezen erős ’s mégis *gyengéd* érzést, ezen tündér *kecsét* az életnek, mely szenvedéseket enyhít, ’s kettőzti a’ boldogságot?” (A31, 74.); „Az asszony, kinek vonásaiból *szelíd* lélek és jóság sugárzott, *nyájasan* köszöntvén az idegent” (A32, 343.); „Nincsi, – így hívták a’ leányt – elmentemkor *nyájas udvarisággal* köszönt” (A33, 153.); „azon *szelídség*, melly egész képén, azon *báj*, melly egész alakján előmlött” (A34, 82.); „Elméd *szelíd* volt mint a’ reggeli napfény, tested *gyöngéd* mint a’ nyári harmat a’ virágok’ levelein” (A35, 234.); „Klára mindeneket *elbájolt* szépségével, kik őt látták, ’s örvendett létének a’ férfiszem, melly *kellemein* andaloghott” (A36, képleírás); „asszonyi *kecsék* által lebilincseltetve” (A36, 105.); „Ebből képzelheted a’ *báj-özönt*, melly e’ leányt égi fényvel környezi” (A36, képleírás); „*kellemes* társnéja’ *kellemeibe* mélyebben volt merülve” (A37, 69.); „Testi *kellemeit* pedig lelkei látszának emelni.” (A37, 320.)

is.¹⁰⁴ Számos esetben nem is e helyettesítő alakváltozatokkal, hanem magával a 'grácia' szóval élnek a szövegek, amely maga mögött hagyva a kegy, kegyelem korábban bevett jelentését a vallási kontextusokban, illetve köszönőformákban; átpoetizálódva/átesztétizálódva és valóbanközéleti, pedagógiai, civilizációs kategóriává válik. A gráciák mitológiai alakjai az igényes, kifinomult, diszkrét, mégis vonzó női szépségisményen túl mindezt az úriemberekre, az államra, a művészetekre kiterjesztve is kezdik tehát jelölni.¹⁰⁵ Az *Aurora* szövegvilágában ezzel összhangban az eszményi férfiak is gráciások,¹⁰⁶ a „nyomos és tiszta gondolkodásnak” „szelíd órái” vannak (A34, 190.), az ifjúságnak „legbájasb szépsége” és „ellenállhatatlan kecske” (A28, 204.), az uralkodóknak szelídsége, a társaságnak kelleme – a csinoság pedig szintén hangsúlyos minősítő jelző.¹⁰⁷

E „csinosodottság” ugyanakkor nem csupán esztétikai értelemben szerepel oly sokszor a publikációkban, hanem a politeness alapjelentéseként (graciozitás, kifino-

104 Vö. „A' holdnak szomorgó lesietésén függének a' nagyszívű Hős szemei, *szelíd komolysággal*” (A22, 97.); „a' hold *szelíd* fényvel tündérkedett” (A28, 217.); „a' hold' fénye eléggé tiszta volt Gusztávval e' *bájalak' kellemeit* láttatni” (A30, 163.); „Csendesedik minden fényednél *kellemetes hold*” (A31, 250.); „fél éjekig ábrándozik a' hold' fényében, 's egy *kellemetes* tájnak látására olvadoz érzeményekben” (A31, 312.); „maga azonban *nandalogjon* bizvásta a' *szelíd hold'* fényében” (A31, 340.); „Kél Lúna 's felszáll *nyájas* orczájával” (A32, 238.); „A' *nyájas* holdat látván közelítni nyugothoz” (A33, 71.); „*Nyájaskák* mint a' hold” (A35, 420.)

105 Vö. „A' te kebleden lehet pihenni. Te képes vagy a' mennyei érzések elfogadására. Oh, azok a' föld fíjjai. Ők többnyire érczből vannak alkotva! Csak azon szív doboghat vissza melegen, melyet a' *Gráziák* varázsló vesszejeikkel megillettek!” (A22, 267.); „Te képzetnek *nyájas gráziája!* / 'S a' szív felolvad rajzod' bája in” (A23, 314.); „A' *Gráziák* *nyájas* tánczal Varázsolnak bennünket” (A27, 131.); „Ó azon angyali vonások, azon *grácia* kép mindennek kellemet kölcsönöz.” (A29, 303.); „figyelmük inkább a' csillogó táncz-terem *Gratiáit*' s Adonisait lesvén tomboló vigalmak között” (A35, 65.)

106 „Te *bájlád* Hunniánk' hajdanti nyers fiát” (A24, 198.); „Bajnoki tűzzel szikrázó szeméből, mintszinte arczának erő 's *kellemmel* tölt vonásiból *nemes szelídség*' s jószívűség csillámla, mely a' hőst leginkább *díszesíti*.” (A24, 230.); „Én Királyi vadász vagyok, Miklós nevem; hát neked mi neved gyönyörűm?” kérdé *nyájasan* a' vadász” (A28, 163.); „A' vadász, kifejtőzvéen önnönei közül, az idegenhez fordult 's *nyájasan*, 's olly arcczal, mely őszinte lelkét mutatá, kezét nyujtva üdvözle őt” (A32, 351.); „Kissé több mint közép magasságú, *deli* termetű férfi volt; ábrázata *kellemes* [...] Az a' *mérséklet*, mely tekintetében, szavain 's minden mozdulatán előmlött, szeretet' és tisztelet' érzelmeit egyiránt gerjeszte a' nézőben.” (A32, 332.); „Uj conductorunk piemonti volt, de tisztí álláspontja *simulékonyá, nyájassá* tette. Nekem az ember első pillanatra megtetszék” (A32, 213.); „kedveltető *nyájassággal* üdvözli a' szép lovag” (A23, 177.); „Dezsőnek természeti szép tulajdonságai a' *jobb társalkodás – finomabb életmód*, és a' gáncstalan példalátások által *kiműveltetvén* olly irányt nyertenek, melyre eljutván, önitélete szerént megkülönböztetésre is számot tarthata.” (A27, 99.); „Arczán, mely férfiúi szépséggel teljes vala, tiszteletet gerjesztő *méltóság* ült [...] Elméje, azon időhöz képest, tudományok által kitünőleg *művelt*, melyeket a' mint fáradhatlan szorgalommal üzőtt, fáradhatlan buzgósággal is ápol. *Nyájas* szív, vidám kedv, valódi magyar barátság[.]” (A32, 36–37.)

107 Vö. még: „A' Fogadós *csinos* szobába vezette” (A26, 206.); „Legelől néhány csoport katonaság lovagolt *csinos* rendben.” (A26, 260.); „Már másod ízben szólaltak a' trombiták, midőn két *csinos* küzdő állott meg a' kapuknál” (A26, 275.); „alkotott ő is férjével együtt egy házat, melyben szokás vala: szorgalom és munkásság, szelídség és jámborság, rend és *csinosság*” (A35, 83.); „Előbb a' galériában egy *csinos* vízfestékű tájkép függött” (A32, 131.)

multság, simultság, polírozottság, pallérozottság alakváltozatokban) a műveltség, a civilizációs haladás és a kultúrevolúciós Bildung értelmében is (vö. *Bildungsbürgertum*), több esetben kontrasztív ellenfogalomként. Ezek között a következő a legbeszédesebb: „Mit nem tehet meg itt idővel a szorgalom, gondolám, az alacsony gerendás szobákban sétálva jószágon ’s kitekintve az étellel dús, messze terülő boldog lapályra, ’s mit nem tehet egy mivel, egy lelkes magyar nő, édes hangzatu honi ajakkal édesgetve hontársait a nemzeti csinosodásra, a nemzeti szorgalomra!”¹⁰⁸ A műveltség, csinosodás tematizálásakor, elenyésző mértékben bár, de magának a polgári habitusnak a megkülönböztető jegye is megjelenik, olykor a neohumanista világpolgárság (vö. *Weltbürgertum*), olykor a saját nemzeti örökség kontextusaiban.¹⁰⁹

108 A33, 36. További példák: „A magyar Ős csinosult szülöttje” (A23, 27.); „Két hetekig kellett Rácz ’s Bolgár földön utaznom. Vad népek. Szilaj állatokat gondolna mozogni A csinosult ember, két lábra felállva. Tetétül Talpiglan műveltelenül csupa szőr födi testek.” (A24, 164.); „Nem vad azért még is; látszik csak lenni szilajnak: Mert eleven. *Csinosultt* lelkű Fejedelmei raktak / Fölséges palotát” (A29, 93–94.); „Rögecsiné házánál minden feltaláltatott, mi egy *finomabb* világi ifjú vágyainak édes élelményül szolgálhatna. Fény és nyájasság, vendégszeretet, magasabb társalkodási kör még is egyszerű barátság” (A33, 6.); „Linkának viseletem napról napra inkább tetszék, dicséré *finomságomat, műveltségemet*, mellyel jelenkorunk ifjait annyira felülmulom” (A33, 32.); „a bécsi *nevelés* különös vonzó erővel munkálódik a gyöngye lány szívében” (A33, 135.); „a külföldet járta, isméri, *nevelése igen finom*” (A33, 145.); „Természettől szépen *idomítva*, ’s *kimívelve* a grófi udvar *finomabb nevelésében*” (A33, 281.); „A gavallérok nálunk több félek: némelyek ész, mások pénz, ’s legtöbben ész, ’s pénz hiával vagynak, ’s ezek leghatalmasabbak; ők vonják magokra a közönség figyelmét, az érdemet, ’s kinevettetést ők osztogatják, ’s a kik nem cselekesznek kivánságok szerint, azok a *pallérozódás*’ alsó lépcsőin állnak.” (A33); „Az ember, édes barátom, mi az ember? – Lelke *műveltségében* melly közel áll az istenséghez ’s a nélkül hasonló, sőt alantabb van a mezőnevelte baromnál.” (A33, 313.); „Ez okból Krisztinka is, hogy lelkét *művelje* leginkább leányának, kinek külsején a természet úgy is megette a magáét, oktató, és *finomító* olvasásra szoktató azt” (A34, 145.); „Jusztin árva leány, amazok fényes polczon ragyogó kisasszonyok, ’s így külön, *finomabb nevelés* illeté őket.” (A35, 48.); „Az ifjú tüzes lelke pedig hamar fölfogott mindent, ’s az együgyű pariából lassanként *kimívelt* bramín lőn” (A35, 224.); „Mivel vagyunk mi különbek a pariaknál? Azzal, ha *okosabbak, miveltebbek, erkölcsösebbek* vagyunk.” (A35, 234.); „A most leírt pesti, egy *finom művelt* úr, kinek magas karakterét felfoghatni hosszú idő, szelíd lelkével rokonulni csak pillantat kívántatik” (A36, 230.); „Megvetvén divatban lévő *műveltetésünk* félszeg, elkorcsosító irányát, nemzetileg az egész embert – teste és lelket súlygyenben – a nagy régiek példájára akará bennem kifejteni” (A37, 7.); „*Műveletlenül* hagyád magadban a belső embert, ’s midőn tisztséged leple rólad lehullott, árván, elhagyatva állál, mint pusztá semmi, e széles világon, szellemileg elhalva még élő testtel.” (A37, 18.); „a *kimívelt* ’s ügyesen használt ész legnagyobb hatalom e világon.” (A37, 20.); „A valódi *művelt* ember örömei ellenben nem olly könnyen kimeríthetők; midőn az érzési világban enyésznek, emelkednek a szellemiben.” (A37, 41.); „Emberek teszik a hazát, ’s a műveltségnek azon óriási haladása, a szorgalomnak sokszoros kényelmei, a *társalkodás gyengédsége*” (A37, 204.); Magyarok? igen is! elevenek, szívesek, pajzánok, villogók – a mint akarod, barátom; de vesd hozzá Amelia bája it, mellyekhez hasonlókat magában Angliában sem láték! Oh az angolné egészen más teremtmény! Az a nyájassággal vegyült komolyság; az az erős határozottság minden szavában, mozdulatjában.[.]” (A37, 207.)

109 Példák az *Aurorából*: „minden *polgárban* egy testvért ölelni” (A22, 343.); „ismét világba kell lépned, Hazádat megismerned, hogy annak *hasznos polgára* lehess. Szép mondani: én is követém a század irányait, ’s nem utolsó tagja valék a szabad nemzettestnek.” (A23, 108.);

A gráciás szépség megjelenítésének egyik típusa, amikor egy-egy leírás annak leírhatatlan és megmagyarázhatatlan, „tudom-is-én-micsoda-szerű” (vö. *je ne sais quoi*) aspektusára hívja fel a figyelmet: „Az asszony mintegy harmincz évű vala, de a’ kor épen nem szedett-le róla minden hajdani kecsket, ’s azon művelt udvariság, mellyel fogadott, ’s nyelvünk’ különös bájú gördülete ajkairól, *nem tudom mi varázssal haták-meg szívemet.*” (A37, 42.)¹¹⁰

A másik lényeges típus, amikor egy-egy szöveg a grácia éppen tökéletlen szépségben rejülő hatalmáról, a „makula” delejező esztétika ihatásáról beszél: „azonutána zhatlan nyájas szelidség, melly mosolyodtába, pillantatiba vegyűlten ömlik-el arczán, teszi őt bájolóvá. Szava olly nyájas, mint tekintete, lelke olly átható, mint külseje. Beszédén a’ németes kiejtés észrevehető, de ez magyarságát, melly azért tisztább sok született magyar nőknél, *épen úgy kellemesíti, miként egy kis szeplő néha a’ síma arczot.*” (A36, 207.)¹¹¹

A legtöbbször gráciás szépség leírásugyanakkor az elragadóan harmonikus összhangot emeli ki, ami mintegy légiessé teszi az alakot, szinte mindig belső, lelki csiszoltságot is feltételezve: „Arcza’ tökéletes oválján olly vállak felett, mellyeket csak egyszer kelle látnom, hogy örökre va mpyrjok óhajtsak lenni, valami kimondhatatlan bájlebegett. [...] mind ezen kecsk különvéve nem, ha nem megfoghatatlan egybeolvadások az egészbe, az a’ lelki élet, melly mind ezekben mutatkozik, az a’ leányiság, melly ártatlanság, vágy, és rejtőző hévből alkotva a’ leány’ minden ereit és egész valóját átfutá: ez tetszett, ez ígézett a’ bájos alakon”. (A32, 162.)¹¹²

„Minervának szent hajléka Általad milly fényben áll! Hol a’ Nemzet’ ivadéka Bölcs *világpolgárrá* vál” (A26, 43.); „Gyermekét hazaszerető *jámbor polgárrá* nevelé” (A26, 140.); „Így juta a’ hivatalok után soha nem kapkodó Kohári a’ *polgári* fénynek csaknem legmagasabb fokáig ’s nemgazdagság és nemzetségbeliszövdések, nem hízlekedés ’s udvari cselszövények’ segédével, hanem a’ hadi és *polgári* körben szerzett érdem, hűség, állhatatosság által; szóval, a’ rény’ örök díszű pályáján.” (A32, 32–33.); „*szelid polgári* életbe épen úgy nem valók, miként békés nyáj közé vad farkas nem illenek.” (A36, 221.)

110 További példák: „Annyi kellem volt előntve rajta, olly bájoló szellemi kedvesség pihent arczain, hogy a’ legmiveltebb művész’ ecsete elsikeretlenülne festhetésén, ’s minden, kit szerencsés vagy szerencsétlen csillaga e’ tünemény’ élébe vitt, kénytelen vala megvallani: hogy egész lényének bájkecskei *nem ismételthetők, hanem egyedül a’ szív’ mélyén érezhetők.*” (A24, 51–52); „S aztán annyit mondhatok neked felőle, hogy nem szép: de nincs olly szépség, melylyet felül ne haladna az a’ valami, *az a’ szóval ki nem fejezhető*, a’ mi az ő minden tettein, szaván, mozdulatán elümlik.” (A33, 344.); „Az infansné’ szépsége elegendő is vala egy lovag’ figyelmét felgerjeszteni; középszerű nyulánk termete, fekete haja ’s az éj’ pompájával lángoló szemei, vonásainak felséges karaktere, *leírhatatlan méltóságot* adának neki, míg viruló ajkai, bájoló mosolygása, ígéző tekintete, ’s egész valójának nyájas élénksége, őt a’ legszelídebb és gyengédebb hölgyé tevék.” (A36, 306.)

111 További példák: „*Ő nem volt szép, az én Emiliám: de több vala mint a’ mit ennek nevezünk.* Mindnyájan, kik látták, meg fognák vallani, mennyi vonszó volt a’ kedves leány’ képében; a’ kik pedig valaha vele társalkodtak ’s eléggé miveltek valának őt érteni, elragadtatva fognak szólani azon angyali jóságról, melly lelkét bélyegezte.” (A36, képleírás); „Nelli egy azon alakok közül, kiben nem tudunk megegyezni, szép e’ vagy nem? *Arczvonásai nem szépek, de bájosan öszve-hangzó*k, termete kicsiny, de mozdulati könnyűk; nem akarva tartják fogva a’ szemet.” (A25, 37.)

112 További példák: „De majd kevés vártatva Beatrix, a’ legragyogóbb asszonyi-gyülekezeti sorai előtt jelenék meg [...] ’s minden mozdulatján ’s egész alakján kecsgetető báj és kellem

Fontos még kiemelni egyrészt a konverzációs, fronétikus tudástípus laudáló tematizációit, amely nem elvont és haszontalan teória (miként a *Bildung* sem *Wissenschaft*), ám nem is üres fecsegés, hanem optimális gyakorlatias közép, amely sokszor egyben a több tekintetben rokon populárfilozófiai gondolkodásmód reprezentációja is.¹¹³ Másrészt figyelemre méltók az önuralom, a mértékvezérelt kontroll jórészt neosztoikus relevanciái is: „vissza ijeszteni a vétkeket 's óltalmazni a rényt – a mérsékletet, nyugalmasan ellenállni a vágyások zabolátlan rohanásának, a szenvedelmek zivatarnak, és a szelíd szerénységet, egy szegeletben a rény, 's a dicsőség ékesítésével foglalatoskodva”. (A31, 197)

Noha olvashatók a zsebkönyvben a magyarországi lemaradást regisztráló, mintakövetést sürgető kritikák,¹¹⁴ ezzel ellentétesen a külföld túlzó követésének elmarasztalása is számos alkalommal artikulálódik a magyar nyelvűség szellemében; jellemzően konzervatív színezetben, ugyanakkor még mindig a csinosodás diskurzusán belül maradva: „még inkább elbusíta a gondolat, hogy szépeink – a magasabb rangukat értem – illy gondolkodás mellett melly győzhetetlen gátokat vetnek a nemzetiség' haladásának! Ők dicső helyzetökön, kiknek hódol a férfiúi büszkeség 's szelidülve simul-le lábaikhoz a törhetetlen vadság, kik bájpillanatokkal gazdag virágzásra vihetik a gyenge törekedést, és kiknek kegyülte ajkikon a t-zengéssé válik a durvább hang is, ők miket nem tehetnének, ha a nemzeti eredetiség' örökös becsét érezve külföld' utánazóivá nem alacsonyulnának, s büszkék volnának honi nyelven

és kedvesség a legszerencsésb öszvehangzásban ömlöttek el.” (A26, 252.); „Alkalmat talál, midőn finomabb körben Juliával megismerkedett, ki részszerént szépsége, kedves magaviselete, és tetszetős idomjai miatt, részszerént vagyonos szülei miatt is díszes vala a jobb társaságoknak. [...] magos kellemes alakján, és minden mozdulatin gracia és könnyűség látszott [...] Társalkodása sok oldalu míveltséget 's ismereteket mutatott; mindenjártossága mellett a literatúrában, a honi 's idegen mesterművekben, minden festési ügyessége 's a klaviron szerzett művészége mellett is, beszédben olly finom fogással élt, melly által, a nagyobb társaságokban megjelenő asszonyok olly kellemessé, olly tetszetősökké lesznek”. (A29, 308.)

113 Vö. „Első, kivel az idegenek közül itt öszve ismerkedém Várkonyi vala. Egy szeretetre méltó ember, kinek művelt lelkét szerencsés külsők is ajánlatossá teszik. Nekem vele annál könnyebb vala egygélennem, minél kevésbbé lehet rajta csak nyomat is észrevenni a zsebkönyvgőznek, melly sokakat ez osztály' jelesbjei közül is kúrnyúl vészén. Vele napokig lehetsz, a nélkül, hogy lelke' felsőbbbségét kedvetlenül éreztetné. Ő, hacsak kényszerítve nincs, nem szokott mélyebb fejtegetésekbe ereszkedni. A dolgokat úgy adja elő, mintha most támadtak volna fel fejében, mintha a jelenlévők' beszédeiből tanulná a mit mond, 's érdeme egyedül abban állna, a mi egy jó compiloré, hogy az idegen találmányokat illő rendbe szedte.” (A33, 319.) Ugyanabban a szövegben máshogy: „Ismeretségeim nevednek 's a zitteni emberekkel mind inkább meg vagyok elégedve. Vannak közöttük is, mint mindenütt, önhitt szélfejúek, kik azt akarnák, hogy a világ előtt azok tartassanak vezér-maximáknak, miket ők kávé melletti üres fecsegéseik alatt kicsináltak [...] Vannak sok fél tudóskák, kik egy óra alatt előzavallják, minden valaha olvasott és hallott ismereteiket; mellyek rendszerint a magok helyén tökéletesek lehetnek, de keresztül menyén fejük' főző katlánán, most mind lábbal ég felé forogva jönnek szemeid elébe[.]” (A33, 323.)

114 Például: „szépeink nem igen állják ki a franczia és angol szépekkel. Nem értenek a 'sentiment des convenances'-hoz, nem ismerik a 'fashionable' illedelmeket” (A37, 201.)

szólni, melly utósó kicsinosítását egyedül, és csak az ő rózsákkal nyiló ajkaiktól várja!” (A33, 34)¹¹⁵

A csinosodás buktaóira, tévútjaira, elitizmusára való figyelmeztetés megfogalmazódásaira szintén van példa: „Csak most tudok azon örvendeni, hogy legalább tizenhét esztendő koromig úri nevelést vevék; mert ez által nem csak könnyű birtokába juthat az ész és szív legnemesb legdrágább kincseinek, ha nem egyszersmind az a’ simultság, az a’ biztos és könnyű fellépés is járul a’ szépre és mindennemű társaságba jó korán szoktatott ifjúhoz, melly mai világunkban fájdalom! az üres kobakot is előbbre tolja, holott a’ szögös, idomtalan viselet a’ való érdeiteinek, ’s legszebb tehetségnek is ártalmára van.” (A32, 147.) A csinosodás ellenbeszéde, egyfajta republikánus konzervativizmus nyomokban még a vizsgálati mintán belül is megmutatkozik, pedig a kulcsszavazás módszere nem ennek a találati mezőnek kedvezett.¹¹⁶ Nyilvánvalóan nagyobb ennek a kontrasztív közéleti nyelvezetnek a súlya az *Aurora* szövegkorpuszának egészében, mint a mita keletkezett szövegmatrix mutat – a saját textológiai olvasástapasztalata is ez –, ám a csinosodás-beszéd alternatívája egyértelműen uralja az illető almanachot.

Hosszan lehetne sorolni ennek bizonyítékait más nézőpontokból, magasabb szövegegységek szintjén is. Például már az első, 1822-es szám két fontos politeness jellegű programírást tartalmaz (*A magyar asszony törvényes tekintetben*, illetve a *Szépség tudománya* címűeket).¹¹⁷ De a harmincas évek utolsó számaiban is egyértelműen ez a civilizációs kontextus uralja a metszetanyagot a nőportrékat és a városi látképeket illetően. Arról nem beszélve, hogy kulcsszavazós módszerünk gyarló, hiszen számos potenciális találatot kihagy. Csinosodás van ugyanis akkor is a szövegekben,

115 Vö. még: „Csak még a’ nyelv lehetne valaha egyforma fővárosunkban, úgy tán nem irigyelném a’ büszke ángol’ roppant Londonát, mert egyesült akarat és erő minket is fölemelhetne legalább olly kis polczra, honnét szomszédink létünket észre vehetnék. De még most a’ nyelv valóban sokféle nálunk; itt diák, ott franczia, általában német, szokatlanul magyar – ’s ez fölötté nagy gát! – Álarczos bájainkban leginkább mula tom magamat. Az e’ nemű tréfás incognitók ideálja a zén társalkodási kiváratimnak. Karczolhatja vidor elménczéség, a’ nélkül hogy sértene; szúrhat a’ komolyabb gúny, a’ nélkül hogy fájna.” (A36, 23.) Nem jelentéktelen adalék, hogy az idézet második fele a politeness egyik alapelvének, a derűs élcelődés társalkodó filozófiájának egyik magyarországi megfogalmazása is egyben.

116 „De ezt nyeri az ember avval a’ menykő galanteriával! még a’ neve sem jó, mert nem magyar. (A31, 31.); „Mit tesz, ha mingyárt, mezei élete’ következtében, némelly tudományokban szükölködik [...] Szív itt a’ fő dolog, ő legmélyebb, legtisztább, legnemesebb érzettel birhat a’ nélkül hogy a’ Conversatiói-lexicont kívül tudná.” (A29, 295.)

117 Az első címet illetően ismét nyomatékosítandó, hogy a nők szerepe a csinosodás világlátásában középponti helyzetbe kerül, még akkor is, ha sokszor úgy tűnik, egy gentleman tulajdonságait ünneplik őket eszményítve. Az *Uránia* például, mely főrendi hölgyeknek szóló ajánlásában már a felütésnél színre viszi a csiszoltság több lényeges alapelemét, programjában a nőket is bevonó szélesebb „Bildungskonzeptnek” nyit utat, jól feltételezhetően egy kortárs német női szerkesztésű magazin hatására. (BALOGH Piroska, *Ars scientiae. Közéletek Schedius Lajos tudományos pályájának dokumentumaihoz*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2007, 172.) A második hivatkozás szerzője, Schedius Lajos a göttingeni egyetem közvetítésével dolgozhatta fel a politeness különféle hatásait; az *Aurora*-ban megjelenő tanulmánya a brit–német csiszoltság-távlaatokkal való jelentékeny hasonlóságokat mutat, csakúgy, mint számos egyéb esztétikai nézete.

amikor valaki „kigyalúlt” vagy „simúlt”, tehát ezek az alakváltozatok is részesei szómezőnknek; az ellenfogalmak számbavételéről (amikor valaki – szintén egy csinosodás-beszédben – bárdolatlan, „szögletes”, pallérozatlan, nyers vagy éppen vad) már nem is szólva. Mindazonáltal úgy tűnik, akkor járunk el legcélravezetőbben, ha az efféle, gyakorlatilag minden lényeges aspektust tartalmazó szöveghelyek globálisan is meghatározó diszkurzív státuszára hívjuk fel a figyelmet az *Aurorát* illetően: „Meg fogunk győződni ennek igazsága felől, ha fontolóra vesszük, miképpen céljaink’ elérésére testi ’s lelki ereink egyedüli eszközök, következésképp, hogy rendeltetésünk’ előmozdítására annál alkalmasbakká kell válnunk, minél tökéletesben fejtjük ’s miveljük ki ezeket. Az ép ’s erős testű, felvilágosult fejű, nemes érzésű és gondolkodású ember minden hasonlításán túl ügyesebb élete’ fenntartására, ’s annak az elemek ’s ellenséges indulatú emberek ellen védelmezésére, sőt a’ külső javak’ ’s polgári részvevő segédek’ megszerzésére is, mint a’ testileg ki nem művelt ’s lelkileg tudatlan és gonosz ember, ki tehetetlenségében ön állás nélküli, másokra szoruló, lelki békében szűkölködő, ’s ki van téve a’ lábbal tapodott természettörvény’ boszújának. Azon nemzet pedig, melly ép, erős, felvilágosodott hazafi polgárokból áll, ’s kifejlett értelmessége mellett ipar által meggazdagult, nem boldogabb ’s bátorságosabb e a’ maga jóllétében ama’ tudatlan, romlott, szegény ’s erőtlen népnél, melly minden értelmesebb ’s erősebb szomszéd népnek zsákmányává válhatik, ’s mellynek ön magában pusztulni kellene, ha azt kiállhatatlan szenvedései végre jobb útra vissza nem térítenék?”¹¹⁸

Vélemények metszéspontján

Az angolszász csiszoltsága a magyarországi csinosodás nyelvezetének kutatása kifejezetten tartalmasnak mondható a magyar nyelvű szakirodalomban, nemzetközi kontextusban pedig hatalmas anyaggal kell számolnunk. Ennek tudatában jelen dolgozat nem is vállalkozhatott valódi újdonságok elővezetésére, csupán a téma hazai feldolgozottságát igyekezett – leginkább intertextuális értelemben – gazdagítani. Néhány ponton ugyanakkor, egészében végigtekintve az anyagon, illetve az adott szakirodalmi álláspontokon, alkalom adódik a saját vélemény pozicionálására, ami talán szintén gazdagítja a további gondolkodás lehetőségeit.

Debreczeni Attila az egyébként angolos orientáltságú *Mindenes Gyűjtemény* szerkesztőinek tudás- és érzékelésmódját, tudomány- és társadalomképzetét eltérőnek tartja a csinosodás kontextusától.¹¹⁹ Ezzelegyütt a korábbiakban már idézett kutatók a *Mindenes Gyűjtemény* számos szövegét hozzákapsolják a politeness kis-episztémájéhez. Az általuk már bővebben elemzett szövegeket végigolvasva valóban gyanús,

¹¹⁸ A37, 34. Vö. még: „így minden tekintetben visszont meg érdemli a’ Haza, hogy azt szeresse, nyelvét, ügyét, Nemzetének csinosodását, természettől nemére halmozva mért kecséinek, tehetségeinek minden erejével fel-serkentse, elő-terjessze.” (A22, 19.)

¹¹⁹ DEBRECZENI, *Tudós hazafiak*, i. m., 175–240.

hogyan ezek a publikációk az illető szövegmezőbe–szómezőbe tartoznak. A kérdés ugyanaz, mint Mikes vagy Bessenyei esetében: beszélhet-e egy szerző olyan nyelvet, amelynek előfeltevéseit voltaképpen nem osztja, mert még nem is érti igazán (neohumanista erényelgondolását, fronétikustudáseszmenyét, stadiálisfejlődéselméletét, organikus nemzetfelfogását, ökonomista társadalommodelljét, holisztikus kultúra-képzését)? A válasz lehet igen, hiszen lényegét tekintve nem mond mást, mint a későbbi csinosodás-szövegek; eltérő evidenciáik pedig nem összeegyeztethetetlenek egymással. Miként a tudós hazafiság gyakorlata a csiszoltság egyik legfontosabb előzményét jelenti Debreczeni modelljében, akképp a *Mindenes Gyűjtemény* cikkei is olyan ideológemák bá zisaként tarthatók számon, amelyek inkább belül, mintsem kívül vannak azon a tradíción, amely a prekoncepciók alapja iigmajd csak hozzátétőleg Kármán József írásaitól kezdve lesz igazán hiteles itthon. Mindettől azonban ezek a korpuszok még nem említhetők egy lapon *A' Nemzet' Tsinosodásával* – amely ráadásul maga sem vegyítizta csiszoltság-szöveg –, még akkor sem, ha a tematizációk, a fogalom-ésjelzőhasználatok, a fő hangsúlyok, az alapmotívumok és a nyelvi megoldások már itt is rendkívül ismerősnek hatnak.

Ha ugyanakkor még sem tudnánk lemondani a zeredet (a műgylehetetlen) fürkészésének vágyáról, fogalmazhatnánk úgy, hogy Mikes, Faludi, Bessenyei, a *Mindenes Gyűjtemény* vagy az általunk szerepeltetett 18. század végi iratok előzmény-szövegekként értelmezhetők a magyarországi politeness történetében. De rögtön felmerülne a kérdés, hogy pontosan minek az előzményeiként? Annyi minden esetretisztán látható, hogy a magyar nyelvű *csinosodást* tárgyzó szövegek elsősorban a ufklérista szövegek, s csak egy pont után válnak *csiszoltság*-szöveggé is, minden hasonlóságuk ellenére. Ennyiben a „magyar csinosodás” nem vala miféle jólformált politeness-diszkurzus, hanem tága nértelmezendő ideologikum, amelyet számos különféle diszkurzív szólam konstituál, társadalmi rétegzettségét tekintve is igen heterogén módon.¹²⁰ De ha már mindenképp origót keresünk, a legszerencsésebb Kármán sokat emlegetett programirátát annak tekinteni, mert a diszkurzív koherencia itt lépi át a kritikuss mértéket, s az elemző szakirodalom is e pont után válik igazán meggyőzővé.

Az is világos, hogy a magyarországi csinosodás minden egyes megvalósulásában nagyon más, mint az angolszász (*Politeness*) vagy mint a hozzánk azért jóval hasonlatosabb német (*Verfeinerung, Geschliffenheit, Politesse, Politur*).¹²¹ Jellemzően más a nyelvfelfogásuk, mert itthon ennek teljesen más tétjei vannak. A magyarországi csinosodás-textusok döntő többségükben ugyanis az ún. *nyelvkérdés* fókuszpozíciójában vannak, a nemzet csinosodása – mint láttuk is – szinte mindig egyet jelent a

120 Vaderna Gábor a magyarországi „refinement” igazi terét például egyértelműen a főúri réteghez, a magyarországi arisztokráciához köti. (VADERNA, i. m., 244–247, 356.)

121 A kulcsfogalmak tekintetében többek között Ludwig Christoph Heinrich Hölty 1776-os Shaftesbury-fordítása mutatja koncentráltan ésszépen a megfelelőeket: *Verfeinerung* [kifinomultság], *Politur* [csiszoltság], *neue Höflichkeit* [új udvariasság], *Verbesserung* [kb. tökéletesülés], *Bildung des Geschmacks* [ízlelésfejlesztés], *Grazie* [grácia, kellem] stb. (Vö. *Des Grafen von Shaftesbury philosophische Werke. Aus dem Englischen übersezt von Hölty, Erster Band*, Weygandschen Handlung, Leipzig, 1776.) Ugyanakkor, mint e lapokon is bővebben volt szó róla, nyilvánvalóan nem ugyanaz az angolszász és a jórészt belőle megtermékenyülő német út sem. Vö. pl.: „The Philosophy of Politeness as Language for Bildung.” (HORLACHER, i. m., 32.)

nyelv csinosításával, a nyelvfejlesztéssel, a sztenderdizáció osztársadalmi ügyével. Noha Gadamer Eliasszal összecsengő emlékezetes fejezetei óta szokás kidomborítani a különbséget a német politeness-recepció depolitizált jellegét illetően a brit ellenében,¹²² az általunk felvonultatott szemelvények is azt igazolják, hogy Magyarországon a németes irányokhoz egyébként közelebb álló jellege ellenére a politikai dimenzió (a *haladás*) nagyon is fontos, már csak a történelmi sajátosságok miatt is. Az egyéni csinosodás, a művelődés, a kultúra mindig a nemzet-szintű fogalmiságba érkezik meg, mindig nagyközösség-képzetek kontextusában artikulálódik mára a 18. század végén is. Másfelől ugyanakkor elmondható, hogy még a reformkorban oly divatos életkorok szerinti (herderiánus–organikus–stadiális) nemzetelgondolásnak is van politeness-érdekeltsége.

A különféle korabeli, általunk jórészt nemszerepeltetett (deszövegmátrixunkba teljességgel bevonható) magyar csinosodás-szövegeket elemző tanulmányok szerzői közül Kovács Ákos András arra hívja fel a figyelmet, hogy a hazai csinosodás-beszéd az „igazi felvilágosodás” ismérveként reprezentálódott a helyes pallérozottság, mértékletes bölcsesség, a fennálló társadalmi és politikai rend fenntartásának hangsúlyában.¹²³ Nálunk ugyanakkor kiemelten jellemző az illető beszédrend elpuhultságához, sőt erkölcsi bukáshoz vezető útként történő megjelenítése, amely ebben a kontextusban már nem a felvilágosodás szinonimája: „a haladás elv itt felszínes, hamis módosítás, a romlottsággal társult a konzerválás ellenében”.¹²⁴ A kereskedelem felemelkedésének, a jólétnek és a kényelemnek morális elkorcsosulást jelentő veszélye állandó diszkurzíva, ez a fajta luxuskritika tehát állandó kihívást jelent az adott világlátással szemben, aminek jelentőségére többek között Takáts József is figyelmeztet.¹²⁵ Úgy látszik, a csinosodásnak e leginkább a republikánus–konzervatív (eredetközösségi) diskurzus felől érkező kritikai kihívása valóban állandó, sokszor védekező mintázatot eredményez; főleg, hogy láttuk, más kultúrákban is megfigyelhető ez az aspektus (az egész német kompenzatorikus beszédmódnak is ez az egyik mozgatórugója). Akár „belső” kritikaként is, tehát hogy a csiszoltság érvényét nem tagadva intenek óvva attól a teoretikusok – például Mendelssohn¹²⁶ vagy akár maga Shaftesbury is –, hogy a „külső csiszoltság” a rányaltanul eluralkodjon a „belső csiszoltság” felett. Az összeurópai (benne a magyar) politeness tehát, miként ellennyelvei őt, folytonosan figyelni önmagát is az egyéni és közösségi fejlődés fontosságának hangsúlyozása, megéltése közben – már csak azért is, mert a kontroll az egyik legfőbb alapelve. Csakhogy azzal a különbséggel teszi ezt, hogy szentül hisz abban, „külső” és „belső” harmo-

122 Hans-Georg GADAMER, *Igazság és módszer: Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*, ford. BONYHAI Gábor, Bp., Osiris, 2003, 58–62.

123 Kovács, *i. m.*, 185.

124 *Uo.*, 186.

125 TAKÁTS, *A csinosodás politikai nyelve*, *i. m.*, 150.

126 Vö. „Él az a nemzet, amelynek politúrája az igaz kultúra és a felvilágosodás folyamánya, és amelynek külső fénye és csiszoltsága bensőséges, erényes alaptól ered!” (Moses MENDELSSOHN, *Über die Frage: was heißt aufklären?*, Berlinische Monatsschrift, 1784, IX., 195. saját fordítás – B. F. M.)

nikus arányú, fegyelmezett összjátéka egyszerűen nem torkollhat hanyatló, negatív tendenciákba.¹²⁷

Kovács Ákos András Szűcs Zoltán Gáborral közösen jegyzett másik, nagyívű dolgozatában a politika aspektusain szándékosan kívül helyezkedő beszédmódnak titulálja a magyarországi „csiszoltsághoz”, modorossághoz, neveltséghez kötődő diskurzusokat.¹²⁸ Ezek az aspektusok azonban, amelyek e tanulmányban „apolitikusnak tűnnek”, már eleve a politikai mező részei. A „nemzet csinosodásának” nagyon hasonló, ugyanakkor részleteikben különféle magyar nyelvű programjai már mindig is nagyközösségek szintjén gondolkodnak a kultúra, a művelődés érvényéről és hasznáról. Hogy sokszor kerülnek elő ezekben a beszédrendekben látszólag oda nem illő elemek, mint például a „vaskos etnicitás”,¹²⁹ az tulajdonképpen nem rendszerhiba, mert efféle felhangok mindig is kísérik e korszakban még a csinosodás nyelvezetét is. Magyarországon a tisztán neohumanista, kozmopolitista hangsúlyok jóval kevésbé relevánsak, mint az organikus, hagyományközösségis szemléletmódot megelőlegező, mindig is nemzetben – vagy ami még látványosabb, az imént emlegettük is: a magyar nyelv sztenderdizációját áhító „művelődéspolitikai” ajánlatokban¹³⁰ – gondolkodó verziók. A lényeg itt az, hogy – bár az idézett szerzőpáros maga is úgy látja, hogy ez az apolitikusság csupán látszólagos, s hogy a „valóságban” ezek az elemek nagyon is súlyos politikai konnotációkat hordoznak – a magyarországi csinosodásnak eleve van „nemzetpolitikája”. Miként az angolszász csiszoltságban Shaftesburynek, vagy miként a német filozófiában Herdernek; hogy a magyar változatban oly hangsúlyos „mintaországok” makrostruktúráinak saját gyökerekre támaszkodó követési igényéről, ennek nemzetspecifikus jellegéről ne is beszéljünk.

Gere Zsolt a *Csongor és Tündé* csinosodás-dimenziójáról értekezve írja, hogy az a 19. századi nemzeti kultúra egy fontos átmeneti, a vad és a civilizált korszakok közötti váltást a zirodalomeszközeivel újra fogalmazó, újraértelmező folyamataként jelenik meg.¹³¹ Amit ehhez a definitív meghatározáshoz a *Csongor és Tündén* túl hozzá-

127 Ebből a szempontból korrigálandó Nagy Ágoston összegzése a luxus fogalmának kettős kódolásáról a csinosodás programját illetően. (Nagy Ágoston, *Republikanizmus és csinosodás között. A nemzeti viselet és a politikai nyelvek 1790 körül*, Korall, 2014/55, 22–45, 40.) Amikor arról ír ugyanis az 1790-es évek elejének politikai diskurzusaira hivatkozva, hogy a „luxus” olyan hasznos dologként áll elő ebben, amely „pallérozza az embereket, finomítja korábbi vadságukat és kiegyengeti darabos erkölceiket”, valószínűleg arra gondol, hogy a (kulturális) eszmék és a dologi javak kommerciális csereforgalma teszi mindezt, az önszeretettá rrszeretetté transzformálásának egyebek mellett éppen hogy a mértékletesség vezérfogalma által irányított lehetőségfeltételeként, ami nem a „luxus”. (Vö. pl. Takáts, *A csinosodás politikai nyelve, i. m.*, 150.)

128 Kovács Ákos András, Szűcs Zoltán Gábor, *Hogyan olvassuk a 18. század magyar politikai irodalmát?*, Korall, 2009/35, 147–174, 159.

129 A tanulmány Kármán A' *Nemzet' Tsinosodása* c. írásának egyik részletét hozza fel – kivételssége, irreleváns volta miatt – nem feltétlenül a legtalálhatóbb példaként. (Vö. *uo.*)

130 Osztjuk Hőnich Henrik nézetét, mely szerint a csinosodás könnyedén felhasználható az anyanyelv fontosságának megalapozására, mivel az „egymáshoz csiszolódás meta történetében kiemelt szerep jut az emberi kommunikációnak” (Hőnich Henrik, *A nyelv tétje: Fogalmak és beszéd-módok 1790–92-ben = „Politica philosophiai okoskodás”, i. m.*, 170.), mely a „mintaországok” tekintetében már optimálisan működik saját (organikus) nyelven.

131 Gere Zsolt, *Szebb idők: Vörösmarty epikus korszakának rétegei*, Bp., Argumentum, 2013, 17.

tehetünk, az az, hogy nem csupán az irodalom eszközeivel történt meg a csinosodás meglelt jelentőségének, folyama tának korabeli feldolgozása, hanem tágabb esztétikai, antropológiai és közéleti szinten is. Az „átmenet” szóhasználat a vadság–civilizáltság dimenzióban teljesen helyénvaló (hiszen az átmenet pusztá megtörténeése az érdem), használattörténeti értelemben a zonban mindenképpen kérdéses, hiszen a csinosodás, művelődés, civilizálódás ha ngoztatásának diszkurzív ereje hosszú évtizedekig a uralkodó szól amok közt marad, egyre inkább a gentleman, a Bildungsbürger magyar megfelelőivel (jellemzően körülírásaival) a középpontban.

Milbacher Róbert szerint a reformkor civilizációs felzárkózás programjával összefonódva folyt ugyanekkor egy kulturális tökéletesedési program is – Milbacher ez utóbbit nevezi meg csinosodásként (pallérozódásként), bár szerintünk a két általa szóba hozott projektum együtt az, pontosabban a politeness tekintetében ugyanaz –, mely Magda Pál általunk is elemzett munkájára hivatkozva egyfajta kantiánus alapozottságú tökéletesedés-koncepciót jelent.¹³² Noha Magda valóban közöl traktátusának végéne egy Kant-szöveget, amely harmonizál előzetes mondan dójával, saját gondolatfuta maiban, a zok kulcspontjain nem Kant a fő referenciája, hanem Plátón, Horatius, még inkább Seneca és Cicero.¹³³ Csupa olyan klasszikus hiva tkozási pont, amelyekre oly szívesen utalt vissza Shaftesbury is, illetve sok más prekantianus politeness-szerző. Milbacher tulajdonképpen az organikus nemzetfejlődés nyelvezetében ír a magyar csinosodás reformkori útjáról, miközben sokatmondóan az „önkontrollalapuló tökéletesedés minta műveként” nevezimeg Arany János *Toldiját*.¹³⁴ Cikkében felvázolja az 1848 utáni csinosodás-tendenciák lehetséges változásait is, melyek során az idegen (osztrák) civilizáció és a saját (magyar) kultúra szembenállásának fényében körvonala zódik a kultúra és civilizáció csinosodásbéli testvér fogalmainak ötvenes évekbeli szétválása.

Egy bekezdés erejéig még a szorosabb történelmi távlatoknál maradv a fontos idézni Dobszay Ambrus meglátásait, melyek szerint a sérelmi politikálást 1832-től a reformellenzékiség váltja fel, és mely á tírja a politika is zótárat, újra tema tizálja a közéletet. Az udvar és a rendek hagyományos szembenállása helyett a társadalmi és politikai reformhoz, annak mértékéhez, végrehajtása módjához való viszonyulás, vagyis egyfajta általa meg nem nevezett csinosodás-távlat válik a politikai élet tagoltságának szervező elvévé. Ebben a perspektívában a rendi öntudat polgá rivá tágítható, a polgári normákat pedig a rendi nyilvánosság konszenzuson alapuló evidenciájává lehet emelni.¹³⁵ Dobszay figyelmeztet annak veszélyére, hogy a „haladás beszédmódját” csupán a rendiséggel való szembehelyezkedés eszközének tekintsük, a mivel egyet is érthetünk, ám nem biztos, hogy – mint mondja – az illető haladás- elv kizárólag a általános felvilágosodással kötendő össze (főként a harmincas években), sokkal inkább

132 MILBACHER, *i. m.*

133 Vö. MAGDA, *i. m.*, 563, 565, 568, 575.

134 Erről részletesebben: MILBACHER Róbert, „Szeresd a magyart, de ne faragd le”: A csinosodás-program kiterjesztése és visszavonása (?) a Toldiban és a Toldi estéjében, Verso, 2019/1, 5–20.

135 DOBSZAY Tamás, „Szokjon gyapjas fülök az ezután már gyakrabban hallható igazság szavához”. A politikai élet verbális közegének átrendeződése a reformkorban, Századvég, 2008/47, 113–150, 113, 116.

az abból is bőven részesező csinosodás-távlattal. Az epochalizmus, az emberi jogi érvelés, a civilizáltság igénylése, az általa idézett „míveltebb század szelíd szelleme” kifejezés is egytől egyig inkább a csinosodás alakzata, mely szemben áll az elavulttal, barbárral, feudálissal.¹³⁶

Takáts József utóbb úgy revidálta saját álláspontját, hogy a csinosodás és a republika nizmusz politikai nyelveit már nem opponáló ellennyelveknek tartja, hanem csupán eltérő nyelvi kereteknek, amelyek ugyan másféle kijelentéseket tesznek lehetővé, ám megengedik a mindenkor másik politikai nyelvbe való átjárást is.¹³⁷ Ezzel összhangban a 18–19. századfordulóján született szövegeknek a csinosodás szótárát (is) használó szerzői intencióját abban ragadja meg, hogy azok nem felváltani, hanem korrigálni, kiegészíteni, esetleg újraalapozni kívánták a politikai beszéd republikánus szótárát.¹³⁸ Ennek kapcsán a *Magyar néző* című írást elemzi, s megállapítja, hogy benne Bessenyei a csinosodás fogalmait nélkül bár, de a „vadságból szelídségbe” sémáját állítja szembe a harcias republikánus érveléssel, arra a következtetésre jutva, hogy a szelídülés, a műveltség új társadalmi összeegyeztethető a vitézség hagyományos, republikánus erényfelfogásával, melyben a műveltség szelídítő ereje teszi elviselhetővé, emberiesebbé az így átalakított erényt.

Szécsényi Endre elemzései nyomán tudható, hogy még Shaftesbury eszmefuttatásaiban is akad republikánus gondolat, sőt a klasszikus republika nizmushoz olykor igen közel áll csiszoltságfelfogása.¹³⁹ Arra is figyelmeztet, hogy a politeness-diskurzus egyik központi fogalma, a *manner* a republika nizmusz konzervatív világlátásában is központi szerepet játszik¹⁴⁰ – vagyis van itt bőven keveredés. Csakhogy jelentékeny különbségek is, hiszen a republikánus-diskurzus a *mannert* nem modernizálni, hanem konzerválni kívánja, a szokások megújítása helyett a szokások megőrzésének szándékától hajtva.¹⁴¹ Nem vitás, hogy a fogalmi kontextualizálás interferenciái állandó rendszerzajként jelentkeznek e nyelvek elhatárolási kísérleteiben, aminek végén mindig ugyanaz a belátás körvonala zódik, miszerint nem csupán a szövegművek szólamai, frázisai, diszkurzívái, de még a fogalomhasználat szintjén sincsenek vegytiszta megvalósulások. Mindazonáltal talán furfangosabb a narrátor az előbbi Bessenyei-példában (is), mint gondolnánk.

A Takáts által kiemelt szövegjelenséghez kapcsolható Bessenyeinek *A' Filozófus* című színjátéka elé helyezett, a „nemes magyar ifjúsághoz” írt ajánlólevele, melyben saját nemességfelfogásának propagálásával szembesülhetünk. Az egyébiránt jóval mélyebb gyökerekre visszavezethető kétszatszatuság¹⁴² fényében Bessenyei már nem a kard (kvázi-republikánus), hanem a penna (kvázi-csinosodott) nemességében, a *vera nobilitas* eszményében hisz. Ezt így fejezi ki az ajánlólevél első felében: „igye-

136 *Uo.*, 122, 123.

137 TAKÁTS, *A csinosodás politikai nyelve*, i. m., 150.

138 *Uo.*, 159.

139 SZÉCSÉNYI, *Szépség és szabadság*, i. m., 28.

140 SZÉCSÉNYI Endre, *Társiasság és tekintély: Esztétikai politika a 18. századi Angliában*, Bp., Osi-
ris, 2002, 88–89.

141 A problémát összegzi: DEBRECZENI, *Tudós hazafiak...*, i. m., 92.

142 *Vö. Uo.*, 206–207.

kezzünk valósággal nemesek lenni. Higgyétek el nékem, hogy nincsen e világon egy ifjú részről dicsőségesebb dolog, mint ha az nemes erkölcsökkel és a rany elmével bír [...] Légyetek, ti férfiak, nyájasok, nemesek és igazak. Ismerem szíveteket, tudom, mindenjóra hajlandók és alkalmasok vagytok”.¹⁴³ A nemesség tehát valójában nem az, ami *van*, hanem amit el kell *érni*: a rany elme (műveltség), nyájasság (udvariasság) és igazság (erkölcsösség). Ehhez képest a közvetlen folytatásban ezt olvashatjuk: „Adjatok új életet és dicsőséget magyar hazátoknak, melyért érdemes s dicső emlékezetű eleitek annyi nemes vért ontottak, és amely haza a ti véreteknek érte való feláldoztatását is érdemli. Ah! halhatatlan Hunyadiak, szerencsés a azon magyar ifjú, ki életét azon földnek oltalmazásáért feláldozhatja, melyben a ti hamvaitok nyugosznak!”¹⁴⁴ Az intim, familiáris hangvétel patetikus dagályba csap, a nemesség az utóbbi szkevcenciában már az ősi eredet-logika uralta vér nemessége, és az önfeláldozó hazaszeretet dicső konzervatív erénye kerül piedesztálra.

Az idézett sorokat lehet olvasni logikai mellérendelésként is, vagyis úgy, hogy itt a kétféle elgondolás egyeztetése, sőt magától értetődő összekapcsolása történik meg. Ám egy másik lehetséges olvasat szerint Bessenyei az első esetben buzdít, retorikai *suasiót* alkalmaz, a másodikban viszont ironizálva *vituperál*. Ebben az értelmezésben nem történik meg a szövegben a kétféle felfogás összehangolása; két eltérő kontextussal találkozunk. Az egyik a penna nemességének új felfogása, a másik a kard régi nemességéé. Két prototipikus nemesség-felfogás áll tehát egymással szemben, kétféle „nemes ifjúhoz” szól a szónok egyazon bekezdésben. Az egyik személyes hangvételű modernizációs programnak, a másik elavult szlogennek számít, az irónián túl talán cenzurális ügyeskedésnek, a kötelező lecke topikus felmondásának, a *captatio benevolentiae* propagandisztikus célú ösztönzésének, szabad függő beszéd formájában. Az a típusú harmonizáció, amelyről Takáts beszél, mindenestre ekkor nemigen valósul meg, de az általa felhozott példában sem biztos, már csak azért sem, mert lényegét tekintve ezek a nemesség- és erényfelfogások kontrasztív elképzelések. Eleve adott erényképzete ugyanakkor a politeness-gyökerű magyar szólamoknak is van, melyről már bőven szó esett e lapokon is. Mindazonáltal ehhez képest a Magyarországon jóval bevettebb republikánus-konzervatív erényfogalom még megkerülhetetlen. Bessenyei felidéz valamit, hogy másról beszélhessen. Nem egyeztet, hanem túllép. Mindezek folyamányaként úgy gondoljuk, Takáts régebbi koncepciójának még mindig legalább akkora érvénye lehet, mint módosított változatának – nevezetesen, hogy a csinosodás-beszéd mégiscsak a republikánus szótár alternatívája, nem pedig újraalkotása.¹⁴⁵ Persze csak akkor, ha tényleg e kettő szembenállásáról van szó, mert még az sem biztos, hogy itt valóban a „csinosodás politikai nyelve” a republikánus módozat kihívója, mint inkább egyfajta speciális aufklérista beszédmód.

143 BESSENYEI György, *A' Filozófus = BESSENYEI György Válogatott Művei, i. m.*, 211–284, 213.

144 *Uo.*, 214.

145 Vö. a következő Aurora-idézettel: „Egyedül mi maradjunk e hátra? Barátim, az idők változtak. Már mi is valahára tanulni kezdjük tollainkat is forgatni, mint hajdan fegyvereinket, 's ha ti, szeretetthazámfiaink, könyörületlentársaságis szabályaitokban megá talkodtok, ezután drága pénzen fizettetjük-meg veletek azt, mit eddig ingyen sem akartatok hallani.” (A37, 46.)

Velkey Ferenc bevallása szerint a „politikai nyelv” terminusa helyett szívesebben használná a „politikai beszédmód” kifejezést, mert kérdéses, lehet-e bízni abban, hogy valamiféle nyelvértékű koherencia tényleg uralja a jelöleteket. Mint finoman utal rá, félő, hogy a vizsgálódások során túl sok ilyen múltbéli nyelv született és születik még.¹⁴⁶ Jogos aggodalma a csinosodás „nyelvének” tekintetében kiváltképp indokolt. Szépségfelfogásában, államfelfogásában, emberfelfogásában, a kereskedelmet, műveltséget, udvariasságot tárgya zószerte ágazó szóla maiban ugyan inkább kérdéses, hogy koherens nyelviségről beszélhetünk-e, vagy pedig – egységes ideológiakuma ellenére is – csupán egy lazán összetartozó tematikus és motivikus háló mindig valamiféleképpen megvalósulásáról. Kérdéses, hogy mindig csinosodás van-e ott, ahol az iskola, a baráti társalkodás, a haladás, a jómodor vagy éppen a kereskedelem szükségességéről beszélnek az iratok, különösen annak fényében, hogy a 19. század elején a ’csinosodás’ gyakorlata ’kultúra’ szinonimája volt.¹⁴⁷ A válaszólmár előzetesen elméltünk, s most sem tudunk pontosabbak lenni. Az előbbieken megidézett kutatók által górcső alá vett, illetve az általunk felvonultatott szövegrészletek közös mátrixa a maga hatalmas konglomerátum-jellegével mindenestre felmutatja a dilemma összetettségét, ha az identifikálható, jól felismerhető közös stílust, tónust, szótárat, diszkurzivitást, tematizációt, érvvezetést, kulcsfogalmakat, téziseket és következtetéseket talán nem is – hogy pedig mindez nyelv-e vagy sem, az tudományos metaforizáció függvénye is.¹⁴⁸

Velkey azt is mondja, hogy a politikai nyelvek rendszeres feltérképezéséhez a másod- és harmadvonalbeli politikai nyelvhasználók szövegeinek elemzése nyújthat támpontokat, hiszen ott mutatkozhat meg, hogy valóban megtartja-e a „politikai nyelv” minimális koherenciáját.¹⁴⁹ Csak remélhetjük, hogy sikerült felmutatni a különféle direkt publikációkban, illetve az áttételesebb, vulgarizáltabb változatokban, a másodlagosabb-harmadlagosabb szépirodalmi artikulációkban a *minimális* koherenciát.

Összefoglaló

A tanulmány célja a magyarországi csinosodás-diskurzus eddig kevésbé reflektált összefüggéseinek hangsúlyozása, amelyek hátterét adják a különféle 18. század végi, 19. század eleji magyarországi csiszoltság-szövegnyomoknak, illetve a 19. század első felében kiemelkedően jelentős *Aurora* című költői zsebkönyvsorozat számos részletének. Mindez annak a szövegközi vizsgálódásnak a teljesebbé tételét is jelenti, amely a vonatkozó hazai kutatásokban már jócskán elkezdődött, és jelenleg is tart. E munka ezekhez a szakmai folyamatokhoz is hozzá kíván tehát szólni szemelvények-

146 VELKEY, i. m., 250.

147 LABÁDI Gergely, *Kísérletek a culturáról: Verseghy és a modern kultúrafogalom kialakulása a 18–19. század fordulóján = Margonauták: Írások Margócsy István 60. születésnapjára*, szerk. AMBRUS Judit et al., Bp., rec.iti, 2009, 57–65.

148 Vö. FAZAKAS Gergely Tamás, *Előszó = „Politica philosophiai okoskodás”, i. m., 9–21, 13.*

149 VELKEY, i. m., 252.

kelbőventarkított megoldásaival, a csinosodás „kis magyar szöveggyűjteményének” egyik fejezetét is nyújtva. A tanulmány kezdetben a vonatkozó európai alapviszonyokkal foglalkozik, majd nagy mintájú internetes szövegbázisok tartalomelemzésével néz utána, miféle együttjárások, kölcsönhatások fedezhetők fel a különféle korabeli magyar nyelvű csinosodás-szövegekben. A konklúziók levonása a saját eredmények, illetve a szakirodalmi álláspontok ütköztetése révén megy végbe, érintve az adott diskurzus magyarországi határainak, teljesítőképességének kérdéseit is.

**Traces of polish in the publications of the Classicist period
(Particularly in the Aurora. Hazai Almanach pocket-books)**

The purpose of this essay is to emphasise previously less discussed connections within the discourse of csinosodás (in the sense of “beautification”), which are not only important backgrounds for the textual traces of polish from the late eighteenth and early nineteenth century, but also shed light on numerous details concerning Aurora, an exceptionally important pocket-book poetry series from the first half of the nineteenth century. This is also an expansion of the related intertextual inquiry in Hungarian research which has been going on for some time and still continues. The current paper, then, also intends to contribute to these expert activities with its array of quotations, comprising a chapter in the “short anthology” of beautification. The essay first explores the related European conditions, and then performs a large-scale content analysis in internet-based textual databases, exploring constellations and correlations in Hungarian texts on beautification. The conclusion is based on a comparison between my results and previous critical opinions, touching upon the limits and capacities of the given discourse in Hungary.